

ATATÜRK DEVRİMLERİNDE YÖNTEM I: ORTAM VE LİDER

THE METHOD IN ATATÜRK REVOLUTIONS I: ATMOSPHERE AND LEADER

Cengiz AKSEKİ*

Özet

Türk modernleşmesi, başlangıçtan itibaren Batı çizgisinde ilerlemiş, Atatürk'le birlikte laik bir ekseninde gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan devrimleri halka anlatmak ve desteğini sağlamak önemli görülmüştür. Karizmatik lider Mustafa Kemal Atatürk, kitleleri ikna edici bir dil kullanmış, modernleşmenin yarattığı gerilimler, pragmatik yöntemlerle aşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada; Türk devriminin yöntemi, devrimler sürecinde lider, söylem ve kurumların işlevi bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, devrim, karizmatik lider, modernleşme, yöntem.

Abstract

The Turkish modernization advanced from the beginning in the Western line, it developed in a secular axis with Atatürk. It is given importance to explain the revolutions made in the Republican period to the public and to provide the support for it. Atatürk, who is a charismatic leader, used a persuasive language to convince the masses. Tensions created by the modernization were overcome with pragmatic methods. In this study, the method of Turkish Revolution has been studied to evaluate in terms of a leader in the revolution period, discourse and the function of the organizations.

Key Words : Atatürk, revolution, charismatic leader, modernization, method.

1.Yeni Toplum, Yeni Devlet

Modernleşme ve toplumlar üzerinde yarattığı sarsıcı değişim, sosyal bilimlerin en temel konularındandır. Modernleşme, Batı toplumlarında üretim araçlarının ve şeklinin gelişmesinin doğal bir sonucu olarak kentleşme, okur yazar oranının ve siyasal katılımın artması¹... gibi alanlarda yaşanan değişimin, zamanla Batılı olmayan toplumlarda izlenmeye çalışılmasıdır. Batıda uzunca bir sürede yaşanan bu toplumsal değişim, diğer toplumlarda, daha kısa sürede,² hızlandırılarak, kontrollü ve yönetenlerin güdümünde gerçekleşmiştir. Değişimin ivme kazandığı modernleşme dönemlerinde statükonun bozulması, yönetenlerin süreci hızlandırmak için bazen zor kullanması, geleneksel değerlerin tahribi ve belki inançların sürece dahil görülmesi toplumsal çalkantılar yaratmış, toplum kendisini hazır olmadığı yeni koşulların içinde bulmuştur. Bu nedenle toplumun hazır olmadığı değişim ile yeni değerleri ve konumunu kolaylıkla kabullenmesi için ikna edilmesi gerekmiştir.

*Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi,cakseki@pau.edu.tr

¹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, 1978, s.217 vd.

² Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, 1990, s.28

Atatürk 1935'teki şu sözleriyle hem Türk devrimini, hem de “yeni sosyete, yeni devlet” vurgusu ile devrimin en temel karakterini özetlemiştir: “Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet (...) ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi...”³ Şüphesiz Türkiye'nin iki yüz yılı aşan modernleşme tarihinin en önemli dönüm noktası Cumhuriyet ve dönemin devrimleridir. Atatürk'ün Osmanlı döneminde başlayan yenileşme çabalarını devam ettirdiğini kabul edenler olduğu gibi, Osmanlı ıslahatlarıyla Cumhuriyet devrimleri arasında hiçbir bağ görmeyenler de vardır.⁴ Ancak, en azından Atatürk'ün Osmanlı ıslahatçılarında görülmeyen devrimciliğinin, modernleşme tarihimiz içinde cumhuriyeti bir kırılma noktasına dönüştürdüğü her iki grubun da kabul edeceği bir özellik olarak görülebilir.

Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri askerî alanda başlamış, zamanla yönetim, hukuk ve eğitimde de ıslahatlar yapma zorunluluğu anlaşılmıştır. Bu süreçte devlet kurumlarındaki düzenlemeler sosyal hayatı da etkilemiştir. Bilindiği gibi bu değişim, üretim biçiminin, sanayileşmenin, şehirleşmenin, okur-yazar oranının artmasının vb. yarattığı doğal bir gelişme değildir. Tamamen merkezî idarenin başlattığı, sınırlarını çizdiği ve yönlendirdiği bir değişimdir. Temelindeki aslî dinamik iki büyük devrimin, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi'nin yarattığı yıkıcı dalgalardan devleti koruma kaygısıdır. Hangi sebeplerle başlarsa başlasın bu ıslahat hareketleri başlangıçta Osmanlı Devleti içindeki geleneksel seçkinlerin, ulema ve Yeniçeri ocağının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Öyle ki tepkiler aynı zamanda halife sayılan Osmanlı padişahı, II. Mahmut'a “gavur padişah” demeye kadar varmıştır. II. Mahmut döneminde oldukça kanlı bir şekilde Yeniçeri ocağının kaldırılmış olmasından dolayı, sonraki dönemlerde böyle sert tepkiler görülmemiştir. II. Meşrutiyet Döneminin irtica hareketi olarak anılan 31 Mart Ayaklanması ise İttihat ve Terakki'nin bazı yeniliklerine karşı görünmekle birlikte, aynı zamanda siyasi bir muhalefet⁵ olarak gelişmiştir.

Cumhuriyet kadroları Osmanlı ıslahatlarının tarihî seyrini bilerek ve Meşrutiyetin birikiminden yararlanarak kendi projelerini hayata geçirmeye çalışmışlardır. Garpcılık ve Türkçülük akımlarını geliştiren aydınların savunduğu tezlerin büyük çoğu Cumhuriyet döneminde hayata geçmiştir. Ancak, özellikle Mustafa Kemal Atatürk, Meşrutiyet aydınlarının hedefleriyle yetinmemiştir. O Garpcıların savundukları ama hayata geçiremedikleri Latin harflerine geçiş, Batıdan yurttaşlık yasası alınması, medreselerin ve tekkelerin kapatılması gibi yenilikleri oldukça aşan, bir devrimci olmuştur. Bilindiği gibi Mustafa Kemal,

³ *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, (Bugünkü dille yay. haz.: A.Sevim, M.A.Tural, İ.Öztoprak) “Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayını Açarken”, 9 Mayıs 1935, (<http://atam.gov.tr/?p=3192>)

⁴ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul, 1982, s.478 vd. Hüseyin Nail Kubalı, *Atatürk Devrimi ve Gerçeklerimiz* kaynak olarak gösterilmiştir. Kubalı, Atatürk devrimlerini, Osmanlı ıslahatlarından tamamen bağımsız gören anlayışı, “radikal ve inhisarcı görüş”, devrimlerin ıslahatların bir devamı olduğunu kabul eden anlayışı “tarihi devamlılık ve sosyolojik determinizm görüşü” olarak isimlendirmiştir.

⁵ Sina Akşın, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 1998, s.176 vd.

Meşrutiyet dönemi modernistlerinin önerilerine, o zamana kadar ayrıntıları tartışılmamış olan cumhuriyeti ve laikliği, kadınlara siyasal haklar tanınmasını ve hiç konuşulmamış olan, hilafetin kaldırılmasını eklemiş ve hayata geçirmiştir. Bu devrimler 1920'ler Türkiye'sinde talep edilmeyen, dönemin ekonomik ve sosyal gerçeklerinin ilerisinde devrimlerdi.

1920'ler Türkiye'sinde bu devrimlerin hayata geçirilmesi nasıl mümkün olmuştur? Okuryazar oranının (1927 nüfus sayımında) %10,6 olduğu, sanayisi, burjuvazisi, sendikası, sivil toplum örgütü, ulaşımı, basını... olmayan (veya çok sınırlı olan) bir ülkede, halife-sultanların dahi yapmakta zorluk yaşadıkları, çoğunluğu Batı kaynaklı, dönemin geleneklerinin reddettiği, binlerce yıllık alışkanlıkları değiştirmeyi hedefleyen, inançsızlıkla eş tutulabilen, hukuku, eğitimi, kadın haklarını, aileyi, siyasal düşüncüyü, yurttaşı, yeniden tanımlayan bu devrimler nasıl başarılabilir? Türk devriminin bir yöntemi veya yol haritası var mıdır? Yoksa bu devrimleri yalnızca Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gölgesinde⁶ yapılmış saymak yeterli midir?

Devrimlerin önünde birden çok engelden söz edilebilir; dönemin ekonomik koşulları, devrimi başlatan ve itici gücü olan bir toplumsal sınıf veya tabakanın yokluğu ilk akla gelenlerdir. Ancak engeller yalnızca maddî değildir. Türkiye'de pek çok yenilik XIX. yüzyıldan beri İslam karşıtlığıyla ilişkilendirilmektedir. Üstelik Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki bazı arkadaşları da devrimlerin bir kısmına şüpheyle bakmaktadır veya tamamen karşıdır.

Böyle bir siyasal yapıda devrimler nasıl yapılacaktır? Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasından beş yıl önce söylediği *"Benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı içtimaiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda, bir coup [darbe] ile tatbik edeceğimi zannederim"*⁷ sözleri onun kararlı devrimci yönünü göstermektedir. Ancak 1923 sonrasına baktığımızda Atatürk'ün belirleyici rolüne ve yapılındaki hıza rağmen, devrimlerde *"bir anda, bir coup [darbe] ile"* yöntemi, bu sözcüklerin çağrıştırdığı şiddette uygulanmamıştır. Üstelik Yakup Kadri'nin *"Mustafa Kemal hiçbir zaman emir ve cebir adamı..."*⁸ olmamıştır, tespitine rağmen, dönemin Kemalist aydınları farklı bir beklenti içinde olmuşlar, neredeyse Mustafa Kemal'in 1918'deki düşüncelerinin uygulanmasını istemişlerdir. Falih Rıfkı Atay *"Biz Mustafa Kemal'in kesip atmasını ve yeni düzeni, sağlam teminat elde edinceye kadar, sıkı bir disiplin altında korumasını istiyorduk... Bir milletin medeniyet meselesinin oy toplayarak halledildiği görülmemiştir... Bize göre millî irade hür değildir. Millî irade, bâtil fikirler ve bâtil inançlarla paslanmış ve büyük ölçüde ortaçağ müesseseleri kadrosunun köleliği altında idi. Her şeyden önce bu irade, müspet ilme dayanan ilk eğitim terbiyesi ile, kara inançlardan temizlenerek saf kılınmalı ve hürriyetine kavuşturulmalı idi... Böyle topluluklarda alttan yalnız "karşı-ihtilâller", yani irtica gelir."*⁹ sözleri, Mustafa Kemal *"emir ve cebir adamı"*

⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s.149

⁷ Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, C.I, Ankara, 1988, s.124

⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İstanbul, 2005, s.123

⁹ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 2004, s.422

olsa bile, buna itiraz etmeyeceklerin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Mustafa Kemal'in de 1934'te söylediği "*inkılâplar için aydınlığın ve aydının yoluna gideceğiz; hedef ve hünerimiz, cahil kütleyi de aydınlatarak yolumuzda yürütmek ve onu aydınlığa çıkarmaktır. Cumhuriyetimizi, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak isteğimizi destekleyecek herhangi bir referanduma gitmek, yalnız cehalet değil, hıyanet olur. Yüzde seksenine okuma yazma öğretilmemiş bir memlekette inkılâplar plebisitle olmaz!...*"¹⁰ sözleri Falih Rıfkı'ninkilere içerik itibarıyla çok benzemektedir.

Millî Mücadele'den sonra Mustafa Kemal'in iktidarının yalnızca ordu değil, halkın tamamı, aydınlar ve Osmanlı döneminin ulema kökenlileri tarafından da meşru görüldüğü kesindir. Onun devlet başkanı olmasını hiç kimse tartışmalı bulmamış, bu iktidarı hak ettiğini düşünmüşlerdir. Ancak laik ve Batı kökenli devrimler söz konusu olduğunda aynı şey söylenemez. Çünkü unutulmamalıdır ki Atatürk devrimi Osmanlı ıslahatlarından daha derin etkiler yaratmıştır. Halil İnalçık'a göre: "*Atatürk devrimi, Türk-Müslüman toplumunun hayatını temelinden değiştirmiştir. Türkiye'de laikleşme, 250 yıl önce Batı'da olduğundan daha derin sarsıntılar ve şiddetli mukavemetler doğurmuştur: Değişme ani ve sert olduğundan yabancı medeniyete karşı direnmenin bütün birikmiş kuvvetleri harekete geçmiştir.*"¹¹ Batı kökenli ve laik devrimleri, iktidarı meşru görülen, yüksek bir karizması olan, memleketi kafirin çizmesinden kurtardığı sık sık vurgulanan bir devlet adamı bile yapsa, yaptıklarını halka anlatmak, desteklemesini sağlamak, bunun için de onları ikna etmek zorunluluğunu hissetmiştir. Bu direnme toplumu hangi kesiminden gelirse gelsin, şiddeti ne olursa olsun, devrimi yapanlar, siyasetin insanları rızalarıyla yönetme sanatı olduğunun ve meşru olmanın iktidarlara büyük bir güç sağladığının şüphesiz bilincinde olmuşlardır.

Meşruyet kuramlarının tamamı, her siyasal "*...iktidarın haklılığına olan inancın beslenmesi, siyasal iktidarın toplumun bütününün ve çıkarlarının temsilcisi olduğuna inancın güçlendirilmesi... var olan durumu haklılaştırma, statükonun kabulünü yaygınlaştırma ve kurulu düzeni güvence altına alma arayışı... kendisinin haklılığının ölçütlerini ve rasyonel gerekçelerini...*"¹² ortaya koyma fonksiyonlarına vurgu yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında her fırsatta "millet egemenliği" kavramını öne çıkaran Atatürk için devrimlerin rasyonel gerekçelerini izah etmek ve kalıcılığını sağlamak şüphesiz önemsiz olmamıştır.

Türk devrimi yeni rejime ne kadar yumuşak bir geçiş sağlasa da, Cumhuriyetin devrimci kadrosu halkın reflekslerini izlemeye çalışmışlardır. 1933'ten sonra yükseköğretim kurumlarında Türk devrimini anlatmakla görevlendirilen Mahmut Esat Bozkurt 1924'te "*Türk İhtilali'nin Düsturları* adlı seri yazılarını şöyle bitirmektedir: "*Türk ihtilali siyasi düsturlarını, siyasi ve ictimai müesseselerini ikmal etmiş olmakla beraber, bunları halkın malı yapabilecek*

¹⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.94

¹¹ Halil İnalçık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul, 2007, s.117

¹² Halis Çetin, "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti, Meşruiyetin İktidarı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.58, S.3, s.61-88

teminatı vücuda getirmiş değildir...”¹³ Bozkurt’a göre; inkılabın eksikliklerini tamamlamak için “bir zihniyet”, “umumi bir fikir” ve “iman” gerekiyordu.¹⁴ Bu tarihte henüz altı ilkenin netleşmediğini ve Bozkurt’un eksiklik olarak gördüğü “umumi bir fikir” ve inancın birkaç yıl içinde ortaya çıkacağını unutmamalıyım. Bozkurt’tan iki yıl sonra 1926’da Türk Ocakları’nda bir konuşmacı: “Arkadaşlar, kendimizi avutmuyoruz, yaptığımız ihtilal henüz daha gerçek olarak halka yönelmemiştir. Heyhat! Halk cehalete terk edilmiştir. Sür’atli bir şekilde peşpeşe gelen devrimler karşısında başı dönüyor, şaşkındır, farkına varmadan kendini gerici hareketlerin içine atmaktadır. Ona şapka giymesi söylenir, kabul eder, şapka giyer. Düşünebiliyor musunuz, bunu belki de iyi niyetle yapıyor. İyi ama arkadaşlar! Halk bugün şapka giymenin aleyhindedir...”¹⁵ sözleriyle endişelerini açığa vurmuştur. Atatürk ise kendi karizmasının yaptırım gücünü bildiği kadar, sınırlarını da bilmenin gerçekçiliğindedir ve bunu ifade etmekten çekinmemiştir. “Paşam, siz öyle sevilmişsinizdir ki, hangi köylünün göğsü yarılrsa yüreği üstünde “Mustafa Kemal” yazılıdır” sözlerine, Atatürk: “Bilirim onu... Ama ben iki saat ötedeki hocanın o cahil köylü göğsünü yarıp Mustafa Kemal ismini silerek dilediği adı yazdıracağını da bilirim” cevabını vermiştir. Atay, Atatürk’ün bu olay karşısındaki tavrı için “cehalete hiç güveni olmayan bir realistti”¹⁶ yorumunu yapmıştır.

Özellikle 1930 yılına gelindiğinde Atatürk ve kadrosu Serbest Fırka’nın kurulmasıyla başlayan gelişmelere gözlerini kapatmamışlardır. Serbest Fırka liderleri, Atatürk’e ve devrimlerine bağlı siyasetçiler olmuşlardır. Ama daha sonra yaşanan olaylar “...inkılâpların toplumca benimsenip yerleşmesi için gerekli zamanın henüz geçmemiş...”¹⁷ olduğunu göstermiştir. Türkiye’nin Batıya ilk açılan bölgelerinden İzmir’e yakın Menemen’de Serbest Fırka’nın kapanmasından çok kısa bir süre sonra yaşanan vahşet, büyük bir tepki ve bir o kadar da şaşkınlık yaratmıştır. Yakup Kadri, öfkesini saklamadan “sanki bu ülkede yıllarca hiçbir şey olmadı, sanki... Radikal reformlarımızla ilgili bir düşünce bu ülkede herhangi bir şeyi değiştirmedir.”¹⁸ sözleriyle Halk Fırkası içinde, çoğunluğun da paylaştığı tepkiyi ve şaşkınlığı dile getirmiştir. Feroz Ahmad, Menemen olayının etkilerini “... reformların kendiliklerinden toplumda kök salamayacağına işaretini verdi. Bunlar ancak halka izah edilerek, halkın onayı ve desteği sağlandığı sürece köklü hale gelebilirlerdi... Kemalistler, Menemen olayı sonrası vatanseverliğin dinin yerine geçmesini sağlayacak bir ideolojiye ihtiyaç olduğunu düşündüler. Kemalizm bu düşüncenin ürünüydü.”¹⁹ sözleriyle değerlendirmiştir. Yine 1930’ların başlarından itibaren Atatürk’ün tarih ve dil çalışmalarına hız vermesinin gerekçelerinden biri de bu sayılabilir. Cumhuriyet kadroları vakit geçmeden rejimin kendi yurttaşını

¹³ Hakkı Uyar, “Sol Milliyetçi” Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt, İstanbul, 2000, s.100-101

¹⁴ Hakkı Uyar, a.g.e, s.113

¹⁵ Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk Batı’nın Yolu*, (Çev. Zeki Çelikkol), İstanbul, 1998, s.263 Bu konuşmacının adı kaynak gösterilmeden, Doktor Enver olarak verilmektedir.

¹⁶ Falih Rifki Atay, *Atatürk Ne İdi?*, İstanbul, 2010, s.93-94

¹⁷ Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 14, Cilt:VI, Mart 1989

¹⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 2009, s.78

¹⁹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul, 2007, s.108-109

yaratması gerektiğini ve bu siyasal aktörün kendisini geleneklere, dine, cemaatlara, aşirete vb. olduğundan daha çok rejime bağlı hissetmesi gerektiğini anlamışlardır.

Cumhuriyet tarihimizin ilk dönemini ve devrimleri çeşitli yönlerden eleştirenler sıklıkla bu dönemde rejime karşı bir muhalefet doğduğundan bahsetmişlerdir. Tarihin her döneminde, her rejimin muhaliflerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak Türkiye’de Cumhuriyetin ilk dönemindeki muhalefetin hangi oranda devrim karşıtlığından ve ne kadarının ekonomik sorunların çözülememesinden kaynaklandığı yeterince aydınlatılmış değildir. Kemal Karpat’ın “*Türkiye’de 1922-1930 yıllarında ve sonraları yapılan devrimler tahmin edileceği üzere hükümete karşı bir direnme yaratmıştır. Sanayileşme siyaseti, alkollü içkilerin, sigara, şeker ve tuzun, deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu hoşnutsuzluğu daha da arttırdı.*”²⁰ tespitinde iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi tepkinin hükümete karşı olduğu ifadesiyle rejimin ayrı tutulması. İkincisi ise ekonomide arzu edilen canlanmanın bir türlü sağlanamamasının halkta yarattığı hoşnutsuzluktur. Dönemi anlamaya çalışırken devrimlere gösterilen bazı tepkilerin, imparatorluktan kalan uzun vadeli sorunların çözülememiş olması, bürokrasinin keyfi tavrı ve önlenemeyen suiistimallerden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Bu ayrımın yapılması ve yeterince incelenmesinin, dönemin anlaşılmasını engelleyecek genellemelerden bizi koruyacağı var sayılmaktadır.

Yine de Türk devriminin büyük siyasal çatışmalar, sosyal karışıklıklar yarattığı ve travmatik sonuçlar ortaya çıkardığı söylenemez. Fransız ve Rus devrimlerinde yaşanan sınıfsal-ideolojik çatışmalar, Türkiye’de tarihî nedenlerle elbette görülmemiştir. Sürecin diğer ülkelere benzememesi biraz da Atatürk’ün Fransız ve Rus devrimlerinin başlangıcındaki aşırı ihtilâlcî ve yıkıcı tavrılarından uzak durmasıyla ilgilidir.²¹ Millî Mücadele ortamında dahi meşruiyetçi yöntemlerden uzaklaşmayan, İstanbul Hükümeti’ne karşı çıkarken bile bir devlet adamı titizliği gösteren Mustafa Kemal Paşa, 1925’te Ankara Hukuk Mektebi’nin açılış konuşmasında inkılâbın ihtilâlden daha başka, daha geniş bir değişme olduğunu vurgulama ihtiyacı hissetmiştir.²² Halk Fırkası içinde Recep Peker gibi devrimlerin ancak baskı ve zor²³ altında yapılabileceğini savunanlar da olmakla birlikte, ihtilâlcilikten uzak duran Mustafa Kemal tedricî bir değişme yoluyla “*adım adım istenilen gayeye doğru yürümek*”²⁴ tercihinde olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, Gazi “*...ihtilâlcî olmaktan ziyade inkılâpçıdır. Yani uzun süreli, toplumun yapısında, temel değişimleri keyfiyet değişikliklerini hedef tutan bir hareketin öncüsüdür*”²⁵ derken, Taha Parla Atatürk’ün “*yöntemi ihtilalcî (devrimci) değil inkılâpçıdır (dönüşümcü); yaptığı işlere de ihtilal demez, inkılâp der*” ve Atatürk’ün yöntemi

²⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.72

²¹ Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele günlerinde bile, muhtemelen Rusya’daki 1917 sonrasının kargaşa ve kanlı olaylarını çağrıştırdığı için, ama kesinlikle bir kanun, nizam ve devlet adamı olduğu için ihtilal kelimesini kullanmamıştır.

²² *Atatürk’ün Söylev Demeçleri*, Ankara Hukuk Fakültesi’nin Açılışında, 5 Kasım 1925, (<http://atam.gov.tr/?p=3099>)

²³ Recep Peker, “İnkılâp Dersleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İstanbul, 2009, s.652

²⁴ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.78

²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1999, C.III, s.179

“tedrici ve kısmîdir, toplumsal çalkantı ve katılıma meydan vermez”²⁶ diyerek bu yorumu desteklemektedir. Görülmektedir ki hedefleri itibariyle devrimci olan Atatürk, bu hedefleri gerçekleştirme yönteminde tedrici bir değişmeyi tercih etmiştir. Denilebilir ki Atatürk, 1918’deki “bir anda, bir coup [darbe] ile” değişme anlayışını, iktidarda olduğu sonraki yıllarda oldukça yumuşatarak, sosyolojik gerçeklerle uyumlu yapıcı bir inkılâpçılığa dönüştürmüştür. Bu nedenle Halil İnalıcık’ın yukarıda tamamı verilen cümlesindeki “...derin sarsıntılar ve şiddetli mukavemetler...” tespitini²⁷ bütün devrimler için kullanmadığı, “laikleşme” ile sınırladığı görülmüştür.

Türkiye’de saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi siyasal devrimler hiçbir ülkede görülmediği kadar sancısız, gerçekleşmiştir. Yalnızca, halkın karşı çıkması için hiçbir akılcı gerekçesi olmayan siyasal devrimler değil, Mikusch’a göre, bunun dışında “...insanın dünya, yazgı, aile, meslek, hükümet ve tanrı anlayışında köklü değişikliklerin meydana gelmesi [de] Türkiye’de ciddi sarsıntılar olmaksızın cereyan ...”²⁸ etmiştir. Kemal Karpat ve Bülent Tanör ise Halil İnalıcık ile Mikusch arasında bir saptama yapmışlardır. Karpat’a göre: “1925 yılından sonra Türkiye’de yenileşme ve laiklik hareketi halkı fazla tedirgin etmeksizin, ama eski kuşaklar arasında derin akisler yaratarak...”²⁹ yürümüştür. Tanör’ün de şapka giyilmesi ve Türkçe ezan dışındaki, laiklikle ilgili devrimlere “...tepkiler sınırlı bir çerçevede kaldı. Kentli nüfus ve kamuoyu genelde rejimi ve bu atılımları candan destekliyordu. Büyük kırsal çoğunluk ise sessizdi”³⁰ yorumu anlamlı bir analizdir.

Bu başarının sebebi Mikusch’a göre “...Mustafa Kemal’in yurt içinde duruma egemen olması ve kendisinin halk yığınlarından tam destek görmesiydi.”³¹ Bülent Tanör ise devrimlerin yerleşmesindeki başarıyı: “halkın genel uysallığı ve pragmatizmi, halk (Anadolu) İslamının yumuşaklığı, Alevilerin özel desteği, dinin devlet dışında örgütlenme geleneğinin zayıflığı, DİB’in [Diyamet İşleri Başkanlığı] yönlendirici rolü, siyasal iktidarın saygınlığı, rejimin baskıcı niteliği vb.”³² olarak açıklamıştır. Türk devrimini kendine özgü bir anlayışla yorumlayan, Bülent Tanör’ün bu tespitlerine, Mustafa Kemal’in güçlü karizmasını, ilk dönemlerde, devrimlerin “İslam’a uygun olduğu” yorumunun eklenmesini ve 1920’li-1930’lu yıllar Türkiye’inde halkı sürükleyebilecek CHF, ordu, halkevleri, basın, eğitim gibi kurumların devrimin hizmetinde kullanılmasını eklenebilir ki ayrıntıları ayrıca değerlendirilecektir.

²⁶ Taha Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk’ün Nutku*, C.1, İstanbul, 1994, s.35-37

²⁷ Halil İnalıcık, a.g.e., s.117

²⁸ D.V. Mikusch, *Gazi Mustafa Kemal Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, (Çev. Esat Nermi Erendor) İstanbul, 1981, s.368

²⁹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s.68

³⁰ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, İstanbul, 1998, 2.Baskı, s.265

³¹ D.V. Mikusch, a.g.e., s.368

³² Bülent Tanör, a.g.e., s.265

Atatürk devrimlerine gösterilen tepkinin neredeyse tamamının seçkinlerden kaynaklandığı söylenebilir. Halkın kısmî tepkisini de eğitilmiş seçkinlerin yönlendirdiği görülmektedir. Belki en çok tepki beklenen halifelik kaldırılmasına açıkça ciddi bir tepki gösterilmemiş, yalnızca Silifke’de “*halkı dinsiz hükümete karşı*” kışkırtan bir hoca idam edilmiştir.³³ Daha belirgin tepkiler gösterilen şapkaya karşı “*eylemlerde başı çeken “Yüksek İslam” dediğimiz gruplardı. Çünkü bu gruplar alınan kararlardan en fazla rahatsız olan kesimdi. “Halk İslam” diye nitelediğimiz yığınlar ise namaz, oruç vb. İslamın kurallarına uysa bile kararlardan fazla etkilenmemişti. Örneğin kırsal alan ve kasabalardaki insanların fes giymedikleri de (büyük çoğunlukla) biliniyordu.*” Cumhuriyet döneminde “...çıkarları önemli ölçüde zedelenen “Yüksek İslam”... “Halk İslamı” yanına çekmek ve ayaklandırmak için her fırsattan yararlanmışır”³⁴ devrimlere ... karşı direniş sadece üst tabakadan gelmiştir³⁵. Atatürk’ün değerlendirmesi de bu yöndedir ki devrimler içerisinde İstiklal Mahkemeleri’nin görevlendirilmesini gerektiren tek yenilik olan şapka inkılabına doğrudan ve dolaylı tepkiler için “*halk tarafından yapılmayan olaylar*”³⁶ yorumunu yapmıştır.

2.Engeller ve Destekler

1920’ler Türkiye’sinin iktisadî koşulları devrimlerin önündeki ilk önemli engel olmuştur. Bilindiği gibi yeni Türk devleti yarı sömürge bir devletin iktisadî yapısını devralmıştır. Bu iktisadî yapının Cumhuriyetçilerin hareket sahasını oldukça sınırladığı görülmüştür. İmkânları son derece kısıtlı bir devlet, şimdi imparatorluktan kalan miras sorunlarını ve uzun seneler sürmüş savaşların yarattığı tahribatı gidermekle yükümlü olmuştur. Özellikle ulaşım alanındaki yetersizlik Anadolu’yu başta iktisadî alanda olmak üzere dışa kapalı hale getirmiştir. Cumhuriyet devrimleri, Türkiye’nin ihtiyacı olan modernleşmeyi eğitim, yönetim, hukuk ve iktisadî alanda yasal düzenlemelerle çözüme projeksi olmuştur. Bu dönemde ulusal bir ekonominin önündeki engeller kaldırılmıştır. Ancak, katmerli iktisadî sorunlarda aynı seviyede bir rahatlık sağlamak uzun yıllar mümkün olmamıştır. Bu nedenle iktisadî sorunların oldukça ağır bastığı bir dönemde Cumhuriyet devrimleri “*refah getirileri*” olmayan “üst yapı” devrimleri olarak görülmüş, toplumsal refahın sağlanmadığı, bu nedenle de dönüşümlerin köksüz kaldığı savunulmuştur.³⁷

1930, Türkiye’de yeni rejim için bir dönüm noktası olmuştur. Hükümet, 1923’ten beri Türkiye’deki yüzlerce yılın birikmiş sorunlarına çözüm arayışı içinde iken, bu dönemde 1929 iktisadî bunalımının derinleştirdiği yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 1930 Martında (SCF kurulmadan dört ay önce) her zamanki gerçekliği ile durumu ve hissettiklerini gözler önüne sermiştir: “*...her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz... Her taraf derin bir yokluk, maddî,*

³³ Andrew Mango, *Atatürk*, (Türkçesi: Füsun Doruker), İstanbul, 1999, s.394

³⁴ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, C. I, İstanbul, 2004, s.324-337

³⁵ D.V. Mikusch, a.g.e., s.368

³⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, 1998, s.352

³⁷ Tefik Çavdar, a.g.e., s.341

*manevî bir perişanlık içinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz; maatteessüf memleketin hakikî durumu bu işte!.. Bunda bizim günahımız yoktur; uzun yıllar hattâ asırlarca dünyanın gidişinden gafil, bir takım şuursuz idarecilerin elinde kalan bu cennet memleket; düşe düşe şu acınacak hale düşmüş. Memurlarımız henüz istenilen seviye ve kalitede değil; çoğu görgüsüz, kifayetsiz ve şaşkın... Büyük istidatlara mâlik olan zavallı halkımız ise, kendisine mukaddes akideler şeklinde telkin edilen bir sürü batıl görüş ve inanışların tesiri altında uyuşmuş kalmış..."*³⁸

Görüldüğü gibi lider, Türkiye'nin gerçeklerine uzak ve kayıtsız kalmamış, ama ekonomik yetersizlikler zaman zaman onda da bir çaresizlik duygusu yaratmıştır. Mustafa Kemal, ülkedeki birikmiş siyasî ve iktisadî gerilimin boşalması için 1930 Ağustosunda liberal politiklardan yana Serbest Fırka'nın kurulmasını sağlamıştır. Ancak, demokrasi anlayışını ve kurumlarını besleyecek piyasa ekonomisinin ve sanayiye dayanan bir iktisadî yapının olmayışı veya zayıf olmasının doğrudan veya dolaylı sonuçları SCF'nin yaşamasını imkânsız hale getirmiştir. Başarısız SCF tecrübesi rejimin zafiyetlerinin yönetim tarafından fark edilmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal, sonraki yıllarında rejim ve devrimlerin kökleşmesini sağlayacak çalışmalara ağırlık vermiştir.

Türk devriminin önündeki ikinci önemli engel ise kadrosuzluk olmuştur. Liderin kararlılığına sahip, ya da en azından devrimlerin gerekliliğine inanmış bir kadro sıkıntısı hep hissedilmiştir. Türkiye'nin uzun süren savaşlarla genç ve okur yazar nüfusunu kaybettiği bilinmektedir. Son dönem yenileşme hareketleriyle açılan okulların gençleri Balkan Harbi ve çok cepheli Cihan Harbi sırasında Kafkas cephesine, Çanakkale cephesine gönüllü katılmışlar, hücum borusunda siperden ilk çıkan ve çoğunlukla hayatını kaybedenler yine bu eğitilmiş kuşak olmuştur. Ankara'da yeni devlet kurulduğunda devlet yönetiminin her kademesi için ihtiyaç duyulan nitelikli sivil bürokrasi yoktur. [Elbette kadronun askerî kanadı için bu söylemez.] Bu nedenle zaferden sonra, zamanında Millî Mücadele'ye karşı çıkanlar bile Ankara'da görev bulabilmişlerdir. Kadrosuzluk Türk devrimini değerlendirenlerin tamamının gözünden kaçmamış, bazıları bu noksanlığa doktrin bulunmamasını da eklemişlerdir.

Şevket Süreyya Aydemir, Türk devriminde kadro ve doktrin bulunmayışını, cevabını belirsiz bıraktığı bir soruyla değerlendirmiştir: siyasal devrimleri başarıyla yapan Gazi, laik devlete yönelmişti. *"İşte asıl bu hareket, devletin yapısında bir keyfiyet (nitelik) değişikliği, yani bir inkılap olacaktı. Gazi bu inkılaba doğru kısmen de olsa yönelirken, onun itici kuvveti acaba neydi? Gazi'nin inançları ve mantığı, önceden işlenmiş, benimsenmiş bir doktrin sistemine mi dayanıyordu? Gazi'nin etrafında Laisizmin ilkelerini ve laik bir devletin hukuk dayanaklarını kavramış, hazmetmiş ve bu inkılâba hem bilinç, hem de bilinçli bir heyecan, yahut antuzyazm'la [Fransızca, enthousiasme=coşku] bağlı mücahit bir inanmışlar kadrosu var mıydı? Bu soruların kesin cevaplarını vermek zordur."*³⁹ Yakup Kadri ise Türk devriminin kadrosunun ve hareket planının olmadığına, bu nedenle çelişkiler

³⁸ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.II, İstanbul, 1973, s.405

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.167

ve tutarsızlıklar yaşadığına inanmıştır.⁴⁰ Devrimin mimarı başta olmak üzere, bu sorun fark edilmiş, bu nedenle yönetim, çok geçmeden kendi devrimci kadrolarını, aydınlarını ve 1930'larda kendi öğretisini yaratma çabası içine girmiştir.

Kadrosuzluğu ciddi bir engele dönüştüren özellik ise Millî Mücadeleyi örgütleyenlerin, bazı devrimlere mesafeli tavrı olmuştur. Karabekir, Cebesoy ve Orbay, Atatürk'ü daha çok siyasal gerekçelerle eleştirmişlerdir. Millî Mücadele komutanlarının modernleşme yanlısı olmadıkları söylenemez. Bununla birlikte bazı devrimlere eleştirel bakmışlar, veya daha yavaş bir değişimden yana, evrimci oldukları kabul edilmiştir.⁴¹ Karabekir Paşa gibi dönemin entelektüel bir generalinin, harf inkılâbıyla "*memleketin herc ü merce*" gireceği, kütüphanelerimizi dolduran mukaddes kitaplarımızın okunmayacağı... konusundaki endişeleri sonraki yıllarda tekrarlanıp durmuştur.⁴² Ölümünden bir yıl önceye kadar Atatürk'ün başbakanı olan İsmet Paşa da hemen aynı gerekçelerle, harf inkılâbını gerekli görmemiş ve "... *bütün devlet hayatını felce uğratacak bir inkılâp...*" saymış, kütüphaneler dolusu eski eserin okunamayacağına inanmıştır.⁴³ Yine Mareşal Çakmak gibi dönemin büyük ordu erkânının Şapka Kanununa karşı olduğu, "...*gericiliği ezmekle görevli İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Çetinkaya*"nın Atatürk'ün Kastamonu Nutku'ndan bir gün evvel mahkemeye şapka ile gelen bir gazeteciyi hakaretlerle jandarmalara dışarı attığı⁴⁴ rivayet edilmiştir. Ancak, söz konusu üst düzey komutanlar ve bürokrasi, karşı oldukları devrimler konusunda yüksek perdeden ve aleni çıkışlar yapmamışlar veya bir muhalefet hareketi örgütlemeye çalışmamışlardır.

Bu dönemde yurttaşların devletle bütünleşmesinde sorun yaratan, dolayısıyla devrimlerin kökleşmesinde önemli bir engel de Cumhuriyetin Osmanlıdan miras aldığı bürokrasinin bir türlü kırılmayan devleti sahiplenme, devleti yüceltme tavrıdır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına tanıklık etmiş bütün kuşaklarda, asker sivil bürokrasi ayrımı olmaksızın devletin bekası, devleti koruma kaygısı, yönetici zümreyi daha da güçlendirmiştir. Güçlü devlet geleneğinin yarattığı güçlü bürokrasi kültürü, okuma yazma oranı düşük bir toplumda, memurları kolayca, keyfi yetkiler kullanan ayrıcalıklı bir zümreye dönüştürmüştür.⁴⁵ Hatırlanacağı gibi SCF'nin kuruluşu sonrasında, Ali Fethi (Okyar) Bey'in İzmir'e gelişi hükûmet ve CHF aleyhine bir gösteriye dönüşmüş, İzmir emniyeti ve valiliğinin SCF'ye karşı engelleyici tavrı Mustafa Kemal'in devreye girmesi ile aşılabilmektedir. Yine SCF kapandıktan sonra Atatürk SCF'nin belediye başkanlığını kazandığı Samsun'a gelmiş, Atatürk'ün de silah arkadaşı olan vali [Kazım İnanç] şehirde olağanüstü güvenlik önlemleri almıştır. Her gittiği yerde halkla kaynaşan Atatürk,

⁴⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s.173

⁴¹ Alexandre Jevakhoff, a.g.e., s.249, Ayrıca kızı (Hayat) kıyafeti örnek vererek, Kazım Karabekir'in "*devrimlerin yapıldığı şekli*"ne itiraz ettiğini, "*devrimlerin ilelebet kalabilmesi için tepeden inme değil, zorla değil, halkı eğiterek yapılmasını*" istediğini söylemektedir. Ayrıntılar için Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, Ankara, 2002, s.154 vd.

⁴² Orhan Koçak, "1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s.388

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.303-304

⁴⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s.173

⁴⁵ 1913'te (1324) geçici olarak çıkarılan "Memurun Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat"ın 1999 sonunda kaldırıldığını unutmayalım. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15009.html>

süngülü muhafızlardan başka kimseyi görmemiş, üstelik akşam yemeğine Samsun Belediye başkanı da davet edilmemiştir.⁴⁶ Mustafa Kemal'in çalışmak zorunda bulunduğu ufku dar memur kadrosunun ve bu kadronun engelleyici zihniyetinin yeni rejim bakımından sıkıntılar yarattığını gösteren bir örnek sayılabilir.⁴⁷

Devrimler için engel diyebileceğimiz son nokta önceki satırlarda kısaca sözü edilen modernleşme algısıdır. Batılılaşmayı "Hıristiyan" ve "kâfir" olmakla aynı sayan bu algının kitlelerde ne düzeyde bir direnç yarattığı tartışmalıdır. Batıyı tamamen reddedenler açısından bir zihniyet bulanıklığı yoktur. Ama Batıdan yararlanmak gerektiğini düşünenlerde nerede durulacağına bilinmemesinin yarattığı bir endişe vardır. Sonraki yıllarda muhafazakâr cumhuriyetçiliğin de dünya görüşü haline gelecek satırlarda İskilipli Mehmet Âtîf Efendi şöyle yazmaktadır: *"Şu halde Avrupa'nın sefahet şaibesinden ve milliyet renginden arınmış ve bütün insanlığın maddî tekamülüne hizmetkâr olan ilimlerin, fenlerin, sanatların ve sanayin, araç gereçlerin hepsini almak, kabul etmek ve bu hususlarda onları taklit etmek meşrudur ve rağbet edilen bir şeydir. Fakat meyhane, ... dans, bar, tiyatro ve diğer süfli müesseseler ve sefihane telakkiler gibi dinî hüviyetin ve İslâmın faziletli ahlâkının mahv ve izalesine sebep olan bâtil olan inançlar, kötü huylar, rezil alışkanlıklar, kötülenmiş fil ve amellerini almak, kabul etmek ve bu hususlarda onları taklit etmek gayrimeşrudur ve bu nefret edilen bir şeydir."*⁴⁸ Avrupa, Doğu dünyasının tamamını "barbar" sayarken, Anadolu'nun gözünde "kâfir" sayılmaktan kurtulamamıştır. Yalnızca din adamları veya dinî eğitim almış kesimlerde değil, edebiyat dünyasında da benzer yaklaşımlar görülmüştür. Dönemin etkili kalemlerinden ve Ömer Seyfettin'in "Koleksiyon", "Primo" Türk Çocuğu, "Beşeriyet" ve "Köpek" gibi hikâyelerinde de "medenî" denilen batının "ahlâksızlıkları"ndan örnekler bulmak mümkündür.

Diğer taraftan Türk devriminin desteklerinden de söz etmek gerekir. Öncelikle, Kurtuluş Savaşı ile bağımsız, millî egemenliğe dayanan bir devletin kurulmuş olması, destek sayılabilecek dinamiklerin başında gelir. Osmanlı döneminde ıslahat çabalarını büyük devletlerin nasıl baltaladığı, devletin egemenlik ölçütünün zayıfladığı bilinmektedir. Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türkiye'de yönetim bu engellerden kurtulmuş olarak rahat hareket etme şansına sahip olmuştur. Cumhuriyetle birlikte ulusal bir ekonomi kurma çabaları da zamanla başarıya ulaşmış, bağımsız bir siyasal iktidar ve ulusal bir ekonominin yarattığı toplumsal yapı devrimlerin yerleşmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır.

Ayrıca bu süreçte TBMM ve ordunun Mustafa Kemal'e koşulsuz inancı devrimlerin en önemli desteklerinden biri olmuştur. Mustafa Kemal

⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.380

⁴⁷ Yasa ve hukuk tanımayan bürokrasinin keyfi uygulamalarının yarattığı hak ihlallerinin, hâlâ Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası mahkemelerde mahkûm ettirmekle sonuçlandığı, ilköğretimden itibaren Vatandaşlık Bilgisi gibi derslerin programlara konulmasına rağmen, bu mahkûmiyetlerin hükümetlerin baş ağrısı olmaya devam ettiği göz önüne alınırsa, sorunu çözmenin ne kadar zor olduğu anlaşılır.

⁴⁸ Ahmet Çiğdem "Türk Batılılaşması"nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkaldığı Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, C.3, Modernleşme ve Batıcılık*, 4.Baskı İstanbul, 2007, s.79

bütün devrimlerini yasama gücünü harekete geçirerek yapmıştır. Özellikle 1923 seçimlerinden sonra Mustafa Kemal Meclislerde daha sınırlı ve uysal bir muhalefet bulmuş ve bu Meclisler devrimlere tam destek vermiştir. Cumhuriyet döneminin resmi ve gayri resmi kurumlarının pek çoğu da devrimlere destek olma işleviyle örgütlenmiştir. CHF, Türk Ocakları ve Halkevi, basın, eğitim, TTK ve TDK devrimlerin kitlelere taşınmasında ve kökleşmesinde, doğrudan veya dolaylı etkili olmuşlardır. Yine Bülent Tanör'ün önceki satırlarda (dipnot 32'nin açıkladığı) ifade edilen analizini de devrimlere destek listesi olarak tekrar hatırlayabiliriz.

Anadolu halkının devlet anlayışının da Türk devrimine bir destek yarattığı söylenebilir. Yüzlerce yıl siyaset yapmayı "devletlü"lere bırakan ve yönetenlerin her yaptığını onaylayan Anadolu'nun geleneksel siyasal kültürü, şimdi Mustafa Kemal'in hizmetinde, onun eylemlerini onaylamaya hazır olmuştur. Ahmet İnsel'in, "*Kemalizme topluma derinlemesine müdahale etme meşruiyetini veren etmenlerden biri de... patrimonyal devlet anlayışı geleneğidir*"⁴⁹ yargısı bu bağlamda değerlendirilebilir. Mustafa Kemal'in bu patrimonyal devlet anlayışına ne kadar yaslandığı tartışılabilirse de Anadolu'nun, Mustafa Kemal'in patrimonyal otoritesine bir itirazı olduğu söylenemez. Bu süreçte devlet yönetiminde nitelikli memur kadrosu sayıca yeterli değil ise de geri kalanların, Bab-ı Âli'nin devlet kültürünü almış, vatansever, uysal ve yeniliklere inanmış bir kuşaktan gelmesi merkezi yönetimin devrimleri yaparken elinin rahat olmasını sağlamıştır.

Osmanlıdan beri süren yenileşme hareketleri içerisinde modernleşme algısının yarattığı olumsuz etkiden söz edilmişti. Ancak, aynı süreçte başta aydınlar olmak üzere Batılılaşma ekseninde yapılan Atatürk devrimlerinden bazılarının uzun süre tartışılmış olması da bir destek sayılabilir. Cumhuriyet ilan edildiğinde Tanzimat'ın üzerinden 84 yıl geçmiş olup o dönemden itibaren her kuşak yenileşmeyi siyasal, toplumsal vb. yönleriyle yeniden değerlendirmiştir. Avrupa'da okumuş, Batı dillerini bilen, çeşitli çeviriler yapan eğitimli seçkinler yanında, pozitif bilimlerle eğitim yapan XIX. yüzyıl okullarının kuşakları da Cumhuriyet devrimlerine fikrî katkılar yapmışlardır.

3.Liderin Üç Sırrı

Atatürk, on beş yıllık Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'de büyük bir siyasal ve toplumsal değişim sağlamıştır. Bu değişim, Osmanlının son yüzyılından itibaren ihmal edilemez tarihî birikime rağmen Mustafa Kemal'in eseridir. Önceki satırlarda kısaca açıklanan dönemin engellerini aşip, kalıcı ve başarılı olabilmeyi sağlayan Atatürk'ün, devrimciliğini belirleyen ve başarıya götüren üç temel özellikten söz edilebilir.

a.Gerçekçi Olmak

Biyografisini yazanlar Atatürk'ün ileri görüşlü olmak, doğru kişilerle işbirliği yapmak, çalışkan olmak... gibi özelliklerini öne çıkarmışlardır. Bunun yanında

⁴⁹ Ahmet İnsel, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İstanbul, 2009, s.21

liderin özellikleri içerisinde belki en çok öne çıkarılması gereken gerçekçiliğidir. Bu özellik her dönemin siyasetçilerinde aranır da uluslar arası ilişkilerin yoğun ve can alıcı, toplumsal değişimin hızlı olduğu ve bir imparatorluğun tasfiyesinin yaşandığı tarihî bir dönemde çok daha önemli olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, o zamana kadar yalnızca bir komutan iken, 1919'da ülkenin kaderine el koyan bir siyasetçiye dönüşebildiyse gerçekçiliği sayesinde. Devrimler döneminde de Mustafa Kemal, bu yönüyle Türkiye'yi aşırılıklardan uzak tutmuş, çevresindekilerin gerçekleşmesi mümkün olmayan önerilerine itibar etmemiştir. İdeolojik kaygılar taşımamış, bütün önceliği ve hareket noktası Türkiye'nin yenileşme ihtiyacı olmuştur.

Hedeflerinde devrimci, bunları gerçekleştirme yönteminde tedrici ve aşırılıklardan uzak duran Atatürk'ün, bu nedenle, bazen "inkılâpçılığı sınırlı" sayılmıştır. "...Bu sınır, çağının akımlarına gözü kapalı kendini kaptırmadan bir taraftan ülkesinin ve milletin imkânları, diğer taraftan mantığın ve bir üstün kurmay hesabının çerçeveleri ile çevrilmiştir. O soyut bir fikir ve cezbe çabasına kaymadan, hareketleri, icrası kabil olan fikirlerin mantığına dayanan bir inkılâpçı, yahut ıslahatçı, reformcu bir aksiyon adamı olarak..."⁵⁰ kalmıştır. Gücünü ve sınırlarını bilen bir devrimci olması kalıcılığını, saygınlığını ve meşruluğunu artırmıştır.

Atatürk'ün millî olma yönü bilinmektedir. Ancak, millî olmak hiçbir zaman Atatürk'ün gerçekçiliğinin önüne geçmemiştir. Özellikle harf devrimi ve kıyafet değişikliğinde liderin gerçekçiliği daha belirgin öne çıkmıştır. Millî sayılan, ama kimsenin kullanmadığı Göktürk alfabesi yerine, "medeni dünyanın kullandığı" Latin kökenli alfabeyi almak gerçekçiliği öne çıkmıştır. 1925'te İnebolu Türk Ocağında giyim ve şapka hakkında yaptığı uzun konuşmada "Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp diriltmeye yer yoktur"⁵¹ sözleriyle gerçekçi bir sınır çizmiştir.

Atatürk kadın kıyafeti konusunda daha da gerçekçidir. Türk kadınının hayatında büyük değişiklikler amaçlayan Atatürk, Falih Rıfkı'ya göre, köyde bu yönde bir zorlamaya gitmemiş, kadının kurtuluşunu ekonomi ve eğitimin gelişmesine bırakmıştır. (Burada da "*bir anda, bir coup [darbe] ile*" yöntemi değil tedrici bir gelişimden yana olmak iradesi görülüyor.) Atatürk'ün belki de zamana bıraktığı tek konu bu olmuştur. Atay bu tavrını değerlendirirken Atatürk için "*büyük bir realistti*" ifadesini kullanmıştır.⁵² Mete Tunçay da giyim kuşam devrimleriyle ilgili olarak iki gözlemlerde bulunmuştur: İlki büyük tepkiler yaratmamak için kadınların peçe ve çarşafını yasaklayan resmi bir karar alınmaması, ikincisi ise bu konuda yasalar çıkarılmadan önce uygun havayı yaratmak için aydınların giyim alışkanlıklarında bazı değişiklikler yapmaktır. İlginç olan ise Şeyh Said isyanından sonra basın, "*hükümeti kadın kıyafeti konusunda da bir kanun çıkarmaya teşvik...*" etmesi, "*Kadın kıyafetinde zorlama yapılmasının şart olduğunu hatta bu konuda geç bile kalındığını... erkek kıyafetinde nasıl fes rejim için tehlike*

⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.501

⁵¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, "İnebolu'da Bir Konuşma 28 Ağustos 1925", 1997, C.II, s.220

⁵² Falih Rıfkı Atay, (2004), s.449

teşkil eden bir zihniyetin sembolü olarak değerlendirilerek karşı çıkmışsa, kadın kıyafetinde de çarşaf ve peçenin hedef alınması gerektiği...⁵³ fikrini işlemesidir. Nitekim 1926'da bazı yerel idari birimler çarşafı yasaklayan kararlar almışlar, 1935 CHP kurultayında bile bu yönde bir teklif yapılmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk bu konuda zorlayıcı olmayı değil teşvik etmeyi tercih etmiştir.⁵⁴ Çarşaf ve peçe konusunda Feroz Ahmad ve Bernard Lewis 'cesaret' sözcüğüne vurgu yapmışlardır. Bernard Lewis "Takriri Sükûn Kanununun desteğine dayanan büyük reformcu bile, çarşafa karşı kanun çıkarmaya cesaret edemedi" derken,⁵⁵ Feroz Ahmad ise, Mustafa Kemal'in "...fesi ortadan kaldırdığı gibi peçeyi de kaldırmaya cesaret..." edemediğini söylemişlerdir. Yine Feroz Ahmad, "Atatürk kadınlarla ilgili değerlerini asla ülkeye zorla kabul ettirme girişiminde bulunmadı"⁵⁶ değerlendirmesini eklemiştir. Hasan Rıza Soyak'a göre ise Atatürk kadın kıyafetinde zorlamanın iyi sonuçlar yaratmayacağına inanmıştır.⁵⁷ Hatırlanacağı gibi Afgan kralı Amanullah Han Atatürk'ün kadınlar için yaptığı düzenlemeleri kendi ülkesinde yapmaya çalışmış, ancak ülkesinin sosyal gerçeklerini (ayrıca kabileler arasındaki dengeleri de) gözetmemesi nedeniyle başarılı olamamış ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Atatürk'ün bunu öğrendiğinde "ona bu konuyla uğraşmamasını söylemişim" dediği rivayet edilmiştir.

1928'de aralarında Köprülü, Baltacıoğlu, Yaltkaya, Halil Nimetullah ve M.Şekip (Tunç) gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu bir aydınlar grubu, dinde bazı düzeltimler yapılmasını hedefleyen bir layiha hazırlamıştır. Mete Tunçay'a göre bu layiha "mevsimsiz" bulunarak uygulanmamıştır.⁵⁸ İbadette Türkçe kullanılması (ayrıca secde etmek yerine camilere oturacak sıralar konulması, müzikli ayinler yapılması vb.) gibi öneriler "yaygın bir hoşnutsuzluk yaratınca, zamanın ve zeminin uygun olmadığı gerekçesiyle İslâm Reformasyonu düşüncesi rafa..."⁵⁹ kaldırılmıştır. Atatürk, aydınların desteğine rağmen, bir taraftan aslı amacı dinde reform değil, hurafeleri ayıklamak olduğu için, diğer taraftan uygulanabilir görmediğinden bu "ıslah"⁶⁰ programını zorlamaya çalışmamıştır.

1930'lu yıllarda Avrupa'da totaliter ve otoriter yönetimlerin yükselişte olduğu bir dönemde ve Türkiye'de bu rejimlere sempatiyle bakanlar hiç te az değil iken, Atatürk'ün tavrı çok önemli hale gelmiştir. Bu yıllarda Selim Sırrı Tarcan, İtalya'da faşistlerin başarılarını, Nusret Kemal Köymen Sovyetlerdeki ders dışı faaliyetleri "üstü kapalı da olsa Türk gençliğine örnek..." göstermişlerdir.⁶¹

⁵³ Mete Tunçay, (1981), s.150-151 vd.

⁵⁴ Sadık Sarısan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*., VI/21 (1998), s. 97-106

⁵⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1984, s.270

⁵⁶ Feroz Ahmad, (2009), s.108

⁵⁷ Hasan Rıza Soyak, a.g.e., s.278 vd

⁵⁸ Mete Tunçay, (1981), s.220-221 (dipnot 19)

⁵⁹ Mete Tunçay, "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s.95

⁶⁰ 1928'deki bu beyannamenin tamamı için bakınız: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap (ikinci bölüm), İstanbul, 1996, s.231

⁶¹ M.Bülent Varlık, "Ülkü: Halkevleri Mecmuası", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s.270

CHF'nin önemli ismi Recep Peker, Mayıs 1935'teki CHF'nin 4. kurultayından önce Avrupa'da, özellikle İtalya ve Almanya'da uzun bir inceleme gezisine çıkmıştır. Bu gezide "...Faşizmin İtalya'da, Nazizmin de Almanya'da kitleleri harekete geçirmede sağladığı başarı ve ...endüstriyel üretimde kaydettiği aşamalar... Peker'i büyülemişti."⁶² Ancak bu etkilenme hayranlık düzeyinde kalmamış, Recep Peker Türkiye'ye dönünce İtalya'daki gibi üniformalı, paramiliter gençlik örgütleri kurmaya kalkmıştır.⁶³ Atatürk'ün bu ve bu türden hareketlere karşı olduğu bilinen bir gerçektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, henüz faşizmin ve Nazizmin yaratacağı sonuçların ortaya çıkmadığı bir tarihte bile, Atatürk'ün demokrasiyle bağdaşmayan otoriter idarî araçlardan Türkiye'yi uzak tutmaya çalışmasıdır. Atatürk'ün 1930'ların otoriterlik ruhuna uygun bir lider olmadığı görülmektedir. Mustafa Kemal'in 1933'te 'barbar, yağmacı Türk' anlayışına tepki olarak söylediği "Ne mutlu Türk'üm diyene" sözü, "...Almanya ve İtalya'nın faşist rejimlerinde revaçta olan doğum, kan veya etniklik fikrine tersti... Toplumunu ise hiçbir zaman örneğin General Franco'nun 1936 sonrasında İspanya'da yaptığı gibi geleneksel toplumsal kanaatler ve sembollerle yönetmedi. 20. yüzyılın gerekleriyle örtüşen yeni bir ideoloji ve sembol yaratmayı seçti"⁶⁴ yorumu, onun sosyolojik gerçeklere ve demokratik ideallere inancını yansıtmaktadır.

b.Doğru Zamanda Harekete Geçmek

1919 Temmuzunda Mustafa Kemal Paşa'nın Mazhar Müfit Kansu'ya zaferden sonra yapacağı devrimleri not ettirmesi çok bilinen bir olaydır. Ancak, Cumhuriyetin ilanı ve şapka giyilmesi gibi, Kansu'yu da hayrete düşüren bu devrimlerin yapılacağı zaman olarak, Mustafa Kemal "zaferden sonra" gibi biraz da belirsiz bir tarih vermiştir. Muhtemelen Millî Mücadele günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın bunları programlayacak zamanı da önceliği de olmamıştır. Nihayet, vatanın kurtarılması anlamına gelen büyük zafer Mustafa Kemal'e düşlediği devrimleri yapma fırsatını vermiştir. Bununla birlikte devrimlerin yapılmasında liderin en büyük maharetinin doğru zamanda harekete geçmek olduğu görülmektedir. Dönemin önemli gözlemcilerinden Falih Rıfkı'nın tespiti genel bir kabul görmüştür: "Atatürk, büyük zekâlı bir adam olduğundan, şartlar olgunlaşmadıkça fikirlerini ortaya atmaz, vakitsiz ortaya atılmazdı. Böyle olmasa çoktan harcanıp gideceğine şüphe yoktu. Sabretmesini, gününü beklemeyi bilmiştir... Vakti ve fırsatı gelinceye kadar yapacaklarını bir sır olarak saklardı. Fakat karar verip harekete geçtikten sonra, ölüm karşısına çıksa, onu gülerek karşılardı."⁶⁵ Kansu'ya göre Mustafa Kemal 1919 Temmuzunda düşündüklerini de kimseye gösterilmemek üzere yazdırmıştır.⁶⁶

⁶² Ahmet Yıldız, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, c.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s. 58,

⁶³ Bu ilginç anı için bkz. Hasan Rıza Soyak, a.g.e., s.57 vd

⁶⁴ Feroz Ahmad, (2007), s.109 ve112-113

⁶⁵ Falih Rıfkı Atay, *Babanız Atatürk*, İstanbul, 1980, s.111 ve 1120

⁶⁶ Cemil Koçak bir televizyon konuşmasında Mustafa Kemal'in profesyonelce olmadığı için bu şekilde, düşündüklerini açıkça yazdirmasının mümkün olmadığını söylemişti.

Atatürk'ün Nutuk'ta Millî Mücadele'nin ilkgünleri için kullandığı zamanlama ölçütü belki de hayatının her döneminde geçerli olmuştur. Kendi cümleleriyle Mustafa Kemal'in harekete geçme yöntemi şudur: uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak, basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak, her safhayı vakti geldikçe uygulamak.⁶⁷

Bunlar bir kurmayın çalışma prensipleri olmuştur.

Atatürk Millî Mücadele'nin başında düşündüğü bu yöntemi Nutuk'ta farklı olayları açıklarken tekrar etmiştir. 1920'de BMM'nin açılışından hemen sonra, Ankara'da padişahsız bir hükümet kurulmasını istemiştir: "*Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktan ibaretti. Fakat durumu olduğu gibi dile getirmek, amacın büsbütün kaybedilmesine yol açabilirdi.*"⁶⁸ Mustafa Kemal zamansız harekete geçmenin ortaya çıkarabileceği tehlikelere dikkat çekmiş ve beklemeye karar vermiştir.

Doğru zamanı bekleme anlayışı zaferden sonra da devam etmiştir.

Atatürk, Nutuk'ta 1923 Nisan'ında yayınladığı Dokuz Umde içerisine Cumhuriyet'in ilânı, Şer'îye Vekâleti'nin, medrese ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi... bazı esaslı konuları almadığını açıklamış ve gerekçesini de yine 'zaman'a bağlamıştır: "*Bu konuları programa alarak, cahil ve gericilerin, bütün milleti vaktinden önce zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü, bunların zamanı gelince çözüme bağlanacağından... kesinlikle emindim.*"⁶⁹

16-17 Ocak 1923 'te İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda Kılıçzade Hakkı Bey "*Paşa Hazretleri yeni hükümetin dini olacak mı?*" sorusunu yöneltir.⁷⁰ Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu sıkıntılı durumu şu cümlelerle açıklamıştır: "*İtiraf edeyim ki, böyle bir soru ile karşılaşmayı hiç de istemiyordum... Efendiler, karşımdaki gazetecinin sorusuna "hükümetin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim. "Vardır Efendim, İslâm dinidir", dedim. Fakat, hemen arkasından "İslâm dininde düşünce özgürlüğü vardır" cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak gereğini duydum.*"⁷¹ Bilindiği gibi anayasadan devletin dini ibaresinin çıkarılması 1928'de mümkün olabilmıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa 12 Eylül 1922'de İzmit'te İstanbul gazetecileriyle yaptığı bir toplantıda Hüseyin Cahit'in (Yalçın) "*Niçin Latin yazısını almıyoruz*" sorusuna, "*Zamanı daha gelmemiştir*" cevabını vermiştir.⁷²

⁶⁷ Atatürk'ün kendi cümleleri şu şekildedir: "*Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zaruretlerini daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette isabetli olamazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur... Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu.*" Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Bugünkü dil: Zeynep korkmaz), Ankara, 2004, s.10-11

⁶⁸ Kemal Atatürk, a.g.e., s.299

⁶⁹ Kemal Atatürk, a.g.e., s.486

⁷⁰ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, 1982, s.67

⁷¹ Kemal Atatürk, a.g.e., s.484

⁷² Selami Kılıç, "*Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)*", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.II, sayı 27, 1991

En uygun zamanı bulmaya çalışan, zamanı gelmediyse bunu millî bir sır gibi saklayan ve uygulamayı safhalara ayıran Atatürk, Falih Rıfki'nin anlattığı örnekte görüldüğü gibi kendisini en güçlü hissettiği anda kararlarını vermiştir. Cumhuriyetin ilanından bir gün önce Mustafa Kemal Cumhuriyetten bahsedince Yunus Nadi: "*Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız*" dedi. Mustafa Kemal yumruğunu masaya vurarak: "*En kuvvetli zamanımız bugündür*" diye cevap verdi. Zafer henüz tütüyordu. Dumlupınar'ın ateşi üstünde idi. Mustafa Kemal rakipsizdi⁷³. Bu örnekte görüldüğü gibi Atatürk, zamanı gelinceye kadar beklemek gerektiğine, zamanı geldiğinde de vakit kaybetmemek gerektiğine inanmıştır.

Zaman zaman çıkan krizler de Mustafa Kemal'e, bazı inkılâpları yapmasını sağlayacak elverişli ortamlar yaratmıştır. Saltanatın kaldırılmasını bir kriz tetiklemiştir: Lozan'da Türkiye'yi hangi hükûmet temsil edecek? Cumhuriyetin ilanı, mecliste bakan seçmekte yaşanan krizden, halifeliğin kaldırılması ise bir krizler yığından çıkmıştır. Halifeliğin kaldırılmasından sonraki inkılâplar için Mustafa Kemal'in krizlere ihtiyacı olmadığı söylenebilir. Tanör, halifeliğin kaldırılmasıyla tutuculuğun son karargahının düştüğünü ve radikallerin önünün açılarak, sürecin muhafazakâr, liberal ve İttihatçıların tasfiyesine döndüğünü söylemekte, saltanatla beraber halifeliğin kaldırılmamasını da: "*Mustafa Kemal "maksimalist" (azami'ci) davranmadı, adım adım ilerleme taktiğini yeğledi*" biçiminde yorumlamıştır.⁷⁴ Hatta adım adım ilerleyen önder "*iki adım ileri bir adım geri*" denilebilecek bir taktik ve strateji izlemiştir. Saltanat kaldırılırken hilafet korunmuş, Cumhuriyet ilan edilirken "*Türkiye devletin dini, dini-İslamdır*" hükmü anayasaya eklenmiş, hilafet kaldırılırken "*Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyetin mana ve mefhumunda esasen mündemiçtir*" denilerek, muhaliflerin itirazları zayıflatılmaya çalışılmıştır.⁷⁵ Atatürk'ün siyasal ustalığının en önemli yönlerinden biri de krizleri yönetmekteki başarısı olmuştur.

c. İkna Etmeye Çalışmak

Dankwart A. Rustow'a göre Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtiği andan itibaren sonraki yıllarda da siyasal amaçlarının başlıca aracı haline gelecek olan bir kabiliyet geliştirmiştir: ikna edici konuşmalarıyla, eşrafın, kongrelerin, meclisin, halk yığınlarının gönlünü fethetmek.⁷⁶ Vatani kurtarmak için bir araya gelen, fakat kültürel yapı ve siyasal beklentiler bakımından hiç te türdeş olmayan, bu nedenle yönetilmesi oldukça zor olan, I. Meclisi ikna etmek için herkes için ayrı bir dil kullanmıştır. Çeşitli zamanlarda özellikle "*teshir, ikna, ilzam, tehdit, ikaz, ifşa, teşhir... hazım*"⁷⁷ gibi yollara başvurduğu görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa meclis

Unutulmamalıdır ki bu olaydan kısa süre sonra Şubat 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde kongre başkanı Karabekir, Latin harflerine geçme önerisini "yeri değildir" diye işleme koymamıştır. Karabekir Paşa, 5 Mart 1923'te Vakıf gazetesine verdiği beyanatta ise harfleri değiştirmenin yaratacağı karışıklıktan ve "İslam harfleri'nin kullanışlı olması"ndan söz etmiştir.

⁷³ Falih Rıfki Atay, *Atatürkçülük Nedir?*, (tarihsiz), s.23

⁷⁴ Bülent Tanör, a.g.e., s.174-197

⁷⁵ Bülent Tanör, a.g.e., s.195

⁷⁶ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ü Yeniden Düşünmek*, İstanbul, 2008, s.30

⁷⁷ Emre Kongar, a.g.e., s.148 Niyazi Ahmet Banoğlu, Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk, III, İstanbul, 1955, s.63'ü kaynak gösteriyor.

konuşmalarında bazen İslam tarihinden, bazen Fransız düşünürlerinden örnekler vermiş, bazen oturuma ara vererek özel görüşmeler yapmış ama çoğunlukla meclisi ikna etmeyi başarmıştır.

Mustafa Kemal Nutuk'ta *"inkılâbı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını inandırmaya [iknaya] mecbur mudur?... Elbette Cumhuriyet taraftarları muktedir iseler, ülkülerini, herhangi bir yolla, ihtilâlle, inkılâpla veya milletçe benimsenen daha başka yollara başvurarak gerçekleştirirler. Bu, ülkücü inkılâpçılara düşen bir görevdir."*⁷⁸ diyerek iknaya mecbur olunmayabileceğini ifade etmiştir. Hemen belirtilmeli ki bu sözler Rauf Bey'le Cumhuriyetin ilanı sürecinde başlayan ayrılıklar nedeniyle ve onu eleştirmek için söylenmiştir. Atatürk'ün anlaşılabilirliği biraz da sözlerinin hangi dönemde ve neden söylendiğinin bilinmesiyle mümkündür.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'yı batı Anadolu'dan başlayan yurt gezilerinde görmekteyiz. 1923 yılından itibaren yurt gezileri Mustafa Kemal için kesinlikle siyasal amaçlar taşımaktadır. Her devrim hareketi öncesinde kamuoyu yaratmak, sonrasında devrimin gerekliliğine kitleleri ikna etmek, devrimi anlatmak aslî amaçtır. Hükümet konağında ve belediyelerde, Türk Ocağında, tren istasyonlarında, CHP'de, okullarda, devlet memurlarına, esnafa, çiftçilere, öğretmenlere, gençlere, kadınlara, partililere, gazetecilere ve ordu mensuplarına irticalen ama hedefleri olan konuşmalar yapmıştır. 1923 başından 1938 Martına kadar⁷⁹ çeşitli tarihlerde bazılarında pek çok kez konuşmalar yaptığı yerler şunlardır: Eskişehir, Arifiye, İzmit, Bursa, Alaşehir, Salihli, Kasaba, Manisa, İzmir, Akhisar, Balıkesir, Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyon Karahisar, Kütahya, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Havza, Amasya, Erzurum, Kayseri, Kastamonu, İnebolu, Daday, Kemalpaşa, Diyarbakır, Aydın, Malatya, Bozüyük. Bu yerlerde doğrudan halkın karşısına çıkmıştır. Özellikle 1923 yılı başlarında *"...benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim."*⁸⁰, *"...Bugünkü ahvâl ve şeraite göre kalbinizden, fikrinizden neler geçiyor? Neleri öğrenmek istiyorsunuz? Hangi tereddütünüz vardır? Hâl ve âtiye ait düşünceleriniz ve soracağınız nelerdir? Siz bana istediğiniz şeyleri soracaksınız ve ben de size bildiğimi*

⁷⁸ Kemal Atatürk, a.g.e., s.559 Cümlelerin tamamı ve orijinali şöyledir: *"Bu memlekette, bir heyeti içtimaiyede, bir inkılâp yapıldığı zaman? elbette onun esbabı vardır. Ancak o inkılâbı yapanlar, inanmak istemeyen anut hasımlarını iknaa mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı; taraftarlar, ne için ve ne gibi kanaatlere ve mülahazalara binaen cumhuriyet ilân ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu ispat etmek isteseler de, onların, kasdî temerrütlerini izale edebileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler mefkurelerini herhangi bir suretle; ihtilâlle, inkılâpla veya eşkâli mutebereden geçirecek tabiki ederler; bu, mefkure inkılâpçıların vazifesidir."* Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1963, C.II, s.826-827

⁷⁹ *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, II. Cilt Atatürk'ün yurt gezilerindeki konuşmalarına ayrılmış olup, istatistik buradan alınmıştır. Ankara, 1997

⁸⁰ *Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, "İzmir'de Halk ile Konuşma", 31 Ocak 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3005>)

söyleyeceğim...”⁸¹, “Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum... Bundan dolayı benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.”⁸² sözleriyle dinleyenleri teşvik etmiştir. İzmir’de 31 Ocak 1923’te üçü kadın olmak üzere on dokuz kişi tarafından otuzdan fazla soru sorulmuştur. Bu sorular yeni Türkiye devletinin şimdiki esasları, kadınların sosyal hayatımızdaki yerinin ne olmak gerekeceğini ve barış konferansındaki tartışmaları ziraat ve ticaret ve sanayiın gelişmesini, Halk Fırkası’nın izleyeceği ilkeler ile diğer meseleleri içermiştir.⁸³

Mustafa Kemal Paşa bu konuşmalarda kendisinin bir “arkadaş” ve “kardeş”⁸⁴ olduğunu sık sık vurgulayarak dinleyenleri soru sormak için cesaretlendirmiş, yüz yüze olduğu insanlarla bütünleşmenin yollarını aramıştır. Anadolu halkı hiç alışık olmadığı bir şekilde devlet başkanını kendi arasında görmüş, rahatlıkla sorular sormuş ve Gazi Mustafa Kemal Paşa bunlara tek tek cevap vermiştir.

Atatürk’ün ikna etmek için pek farklı argümanlar kullandığı görülmüştür. Halka her devrimin iktisadî, hukukî, millî, pragmatik, kalkınmacı vb. gerekçelerini ayrıntılarıyla izah etmeye çalışmıştır. Konuşmalarında devrimleri ve yapmak istediklerini, bazen dine uygunluk, bazen yararlı olma kriteri, bazen medeni olma özelliği, bazen tarihe uygunluk ve millî olmak, bazen Türk’e yakışmak veya yakışmamak açısından değerlendirmiştir. Ancak hiçbir zaman “ben böyle istiyorum” dememiş veya “ideolojimiz gereği...” gibi açıklamalar yapmamıştır.

Atatürk ikna etmenin öneminin ve gerekliliğinin farkında olduğunu, “Bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlu, ilerlemeye çok yetenekli bir halktır. Bu halk, eğer bir defa karşısındakilerin içtenlikle kendilerine yardımcı olduklarına inanırsa her türlü hareketi derhal kabule hazırdır... Bunun için ülkümüzü açıklıkla ifade etmeliyiz. Onu imanla duymalı ve onu hiç yılmadan takip etmeliyiz.”⁸⁵ sözleriyle göstermiştir. Kendisinin yapmaya çalıştığı da esasen bu olmuştur. Bu düşüncesini açıklamasından iki yıl sonra, 1925 yılında, pek bilinen sözlerini söylediği dokuz günlük Kastamonu ve İnebolu gezilerinde “Gerçek inkılâpçılar onlardır ki, yükselme ve yenilenme inkılâbına yöneltmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilime ulaşmasını bilirler”⁸⁶ demiştir. O zamana kadar Cumhuriyet ilan edilmiş, halifelik kaldırılmış, şapka yasası da Ankara’ya dönüşünde çıkarılmıştır. H. Rıza Soyak, kadın kıyafeti konusunu anlatırken, Atatürk’ün “... her fırsatta ikna edici ve mantıkî telkinlerde bulunmak...” gerektiğine inandığını, küçük bir azınlığa karşı bile zor kullanmaktan yana olmadığını⁸⁷ ifade etmiştir.

⁸¹ Arı İnan, a. g. e., 19 Ocak 1923 İzmit sinemasında halka hitap ediyor, s.90-91

⁸² Atatürk’ün Söylev Demeçleri, “Balıkesir’de Halkla Konuşma” 7 Şubat 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3011>)

⁸³ Atatürk’ün Söylev Demeçleri, “İzmir’de Halk ile Konuşma”, 31 Ocak 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3005>)

⁸⁴ Atatürk’ün Söylev Demeçleri, “Tarsus’ta Çifçilerle Konuşma” 18 Mart 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3019>), “Konya Esnaf ve Tüccarlarıyla Konuşma” 20 Mart 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3021>), “İzmir’de Halk ile Konuşma” 31 Ocak 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3005>)

⁸⁵ Atatürk’ün Söylev Demeçleri, “Konya Gençleriyle Konuşma” 20 Mart 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3022>)

⁸⁶ Atatürk’ün Söylev Demeçleri, “Kastamonu’da İkinci Konuşma” 30 Ağustos 1925 (<http://atam.gov.tr/?p=3074>)

⁸⁷ Hasan Rıza Soyak, a. g. e., s.278

Cumhuriyetin ilk yıllarında halkı devrimlere inandırmak için yalnızca Atatürk'ün yüz yüze konuşması yeterli bulunmamış, basın, edebiyat, tiyatro gibi araçlar da telkin maksadıyla kullanılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa kitleleri olduğu kadar, devrimlere şartsız destek vermesi beklenen yakın çevresindekileri de ikna etmeye uğraşmıştır. Güneş Dil teorisiyle uğraştığı günlerde Yusuf Hikmet Bayur'u ikna için bütün bir gece boyunca zaman harcamıştır. Kendisine *"Paşam niçin bu kadar yorulduunuz? Hikmet Bey yabancıdır mı? Size bağlı bir arkadaşımız! "Böyle olacaktır!" demeniz yeterli değil mi? Sabahlara kadar onu inandırmak için kendinizi niçin üzüyorsunuz?"* önerisi geldiğinde *"...bu çok yanlış bir düşünce... O bir kere inandı mı işi benimser"*⁸⁸ diyerek kendi yöntemini açıklamıştır. Atatürk, inanmamış kişilerden başarılı bir kadro çıkmayacağını görmüştür.

Kitleleri ve çevresini ikna etmeye çalışan Atatürk'ün, devrimlerin yapılmasında doğrudan veya dolaylı olarak şiddet kullanılmasına ilişkin sözleri de vardır:

*"...belki de bazı kafalar kesilecektir."*⁸⁹

*"Kan ile yapılan inkılâplar daha sağlam olur, kansız inkılâp sonsuzlaştırılmaz."*⁹⁰

*"İnkılâbın kanunu mevcut kavâninin fevkindedir . Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız inkılâb-ı teceddütkârane biran bile durmayacaktır."*⁹¹

*"Fetva ile veyahut şu, bu gibi etkilemelerle milleti eskiye göndermek isteyenlerin yeri zindan olacaktır. Kesinlikle ve çekinmeden söylerim ki, milli hâkimiyetimizin her zerresini şu veya bu şekilde kısıtlamak isteyenler en koyu gericidir. Öylelere karşı milletin yapacağı şey onları parçalamaktır."*⁹²
*"Kanunlar olmasa, bunu sağlayacak meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm."*⁹³

*"En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız."*⁹⁴

"...bizi geriye götürecek olanların izleyecekleri yola asla sapmayız. Kanunlarımız uygun değilse o kanunları değiştiririz, yeni kanun yaparız. En sonunda gerek ve zorunluluk görürsek bu yolda her şeyin üstüne çıkarak amacımıza

⁸⁸ Emre Kongar, a.g.e., s.193-194

⁸⁹ Kemal Atatürk, a.g.e. s.468 1922 Kasımında saltanatın kaldırılması Şer'îye komisyonunda görüşülürken hoca efendilerin işi uzatmaları üzerine yapılan konuşmanın sonunda söylenmiştir.

⁹⁰ Atatürk'ün *Söylev Demeçleri*, Bursa'da Şark Sinemasında Halkla Konuşma 22 Ocak 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=2996>)

⁹¹ Ari İnan, a.g.e., 16-17 Ocak 1923 İzmit'te gazetecilerle konuşuyor., s.83

⁹² Atatürk'ün *Söylev Demeçleri*, İzmir'de Halk ile Konuşma 31 Ocak 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3005>)

⁹³ Atatürk'ün *Söylev Demeçleri*, Konya Gençleriyle Konuşma 20 Mart 1923 (<http://atam.gov.tr/?p=3022>)

⁹⁴ Utkan Kocatürk, a.g.e., s.96

yürümekte kesinlikle tereddütlü davranmayız.”⁹⁵

Bu sözlerine bakarak Atatürk'ün “inkılâplar”da şiddeti bir yöntem olarak tercih ettiği sonucu çıkarılabilir. Bülent Tanör saltanatın kaldırılması sırasında Mustafa Kemal'in “...*kafalar kesilecektir*” sözünü “*gözdağı*” olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte, I.TBMM'nin bir “*İhtilâl Meclisi*” olduğunu ve kaldırılan kurumun “...*zaten demokratik bir kurum...*” olmadığını söyleyerek, bu “*gözdağı*”nı yerinde bulduğu düşünülebilir. Ayrıca, başka ülkelerde de “...*monarşilerin kanla ve ateşle yıkıldığı hesaba katılırsa, Türkiye’de izlenen yol ve yöntemlerin temelde barışçıl uslupta olduğu kabul edilebilir*” diyerek karşılaştırmalı bir izah yapmıştır.

Atatürk'ün 1935'tarihli, sonda verilen sözü dışındakilerin tamamı 1923'ün ilk aylarında sarf edilmiş olup, bu tarihte 1922 Kasımının koşullarında saltanatın kaldırılması dışında henüz hiçbir inkılâp yapılmamıştır. Atatürk'ün sözlerinin tamamı okunduğunda görülecektir ki burada kullanılan “inkılâp” kelimesi çoğunlukla sonraki yılların yenileşme hareketleri için değil, Millî Mücadele ve başarıyla sonuçlanması için kullanılmıştır.⁹⁶ Dolayısıyla içerisinde şiddet barındıran bu sözler, Millî Mücadele dönemi için kullanılmış görünmektedir. 1935'te ise Atatürk devrimleri tamamlanmış olup, “...*gerek ve zorunluluk görürsek bu yolda her şeyin üstüne çıkarak amacımıza yürümekte kesinlikle tereddütlü davranmayız*” sözlerini devrimleri korumadaki kararlılığı olarak görebiliriz. Atatürk meşru olmayanın kalıcı olamayacağını fark etmiş bir siyasetçidir. 1929'da ifade ettiği “*korku üzerine egemenlik kurulamaz. Toplara dayanan egemenlik sürekli olmaz.*”⁹⁷ anlayışı onun yöntemine daha uygun düşmektedir.

Türk devriminde ikna kadar şiddet kullanıldığını kabul edenler de bulunmaktadır. Bernard Lewis'e göre kuvvet ve baskı, devrimci değişiklikleri sağlamak, Cumhuriyeti yerleştirmek ve korumak için kullanılmış, ama daha sonra kullanılmamıştır.⁹⁸ Mete Tunca'yın 20 Mart 1923'te Atatürk'ün Konya'da yaptığı

⁹⁵ Atatürk'ün Söylev Demeçleri, İzmir'de Parti Kongresinde Konuşma, 27 Ocak 1931 (<http://atam.gov.tr/?p=3157>)

⁹⁶ Atatürk'ün “inkılâp” kelimesini Millî Mücadele'nin başarılması anlamında kullandığını gösteren başka örnekler bulmak mümkündür. “*Kan ile yapılan inkılâplar daha sağlam olur, kansız inkılâp sonsuzlaştırılmaz.*” cümlesi şu bağlamda değerlendirilmelidir. “*Milletimiz, üç buçuk senelik bir zamana sıkıştırılmayacak çok büyük bir inkılâbı yapmıştır... Kan ile yapılan inkılâplar daha sağlam olur, kansız inkılâp sonsuzlaştırılmaz. Fakat biz, bu inkılâba ulaşmak için gereği kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız savaş meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin içinde de döküldü. Biliyorsunuz ki Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta ve diğer memleketlerimizde birçok isyanlar meydana geldi.*”

* Atatürk'ün Söylev Demeçleri, “Konya'da Bir Konuşma”sında, 11 Ocak 1925'te (<http://atam.gov.tr/?p=3067>), “...*Türk inkılâbını yapan bugünkü Türk ordusu...*” cümlesinde görüldüğü gibi inkılâptan burada da kastedilen İstiklal Harbidir.

*“İzmir'de Gazetecilerle Konuşma”, 5 Şubat 1924, Atatürk'ün Söylev Demeçleri, C.II, s.170 TTK Basımevi, Ankara 1997 “*Büyük, mühim bir inkılâp oldu. Bu inkılâp milletin selameti namına, hak namına yapıldı. Milletimiz demokratik bir hükümet tesis etmek sayesinde düşman ordularını imha etti. Vatani istilâdan kurtardı.*”

* Atatürk'ün Söylev Demeçleri, Amasyalılarla Konuşma 24 Eylül 1924 (<http://atam.gov.tr/?p=3060>)

“*Benim için, memleket için, inkılâp için çok önemli günler geçirdiğim bir şehirde bulunuyorum.*”

* Atatürk'ün Söylev Demeçleri, “Konya'da Bir Konuşma” 11 Ocak 1925 (<http://atam.gov.tr/?p=3067>)

“*Birinci İnönü Meydan Savaşı, inkılâp tarihimizin çok önemli, çok verimli bir sayfasıdır. Geleceğimiz ve bütün dünya bu sayfayı düşündükçe ve araştırdıkça Türk inkılâbını yapan bugünkü Türk ordusunu ve bu orduyu bağrından çıkaran bugünkü Türk Milletini, elbette saygıyla anacak ve takdir edecektir.*”

⁹⁷ Atatürk'ün Söylev Demeçleri, “Atatürk ve İnkılâp” 30 Kasım 1929 (<http://atam.gov.tr/?p=3141>)

⁹⁸ Bernard Lewis, a.g.e., s.289

konuşmasında geçen iki kelimeyi kullanarak yazdığı “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”⁹⁹ başlıklı makalede, Kemalistlerin tecebbüre başvurdukları doğrudan söylenmez. Ancak, “...erken Cumhuriyet’in yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler... kamusal alanda doğru’nun, iyi’nin, yararlı’nın ne olduğunu, (dini yada ideolojisi yoluyla) bilen bir kimsenin, halkla uzlaşmaya, onlara danışmaya ihtiyacı yoktur. Hatta doğruyu bilenin, onu topluma zorlamasının ahlakî bir ödev olduğu bile söylenebilir” sözleriyle ve Atatürk devrimleri için kullanılan “jakoben çağdaşlaşmacılık” tanımıyla, Kemalistlerin zora başvurdukları ifade edilmiştir. Bununla beraber Tunçay’ın “...erken Cumhuriyet’in yönetici seçkinleri, kendi doğrularından çok emindiler. Bunları topluma kabul ettirmek için, geleneklerle uzlaşmayı düşünmüyorlar, halk yığınlarını laik eğitim yoluyla “irşad” ve “ikna” etmeyi amaçlıyorlardı” tespiti dikkat çekicidir. Şevket Süreyya Aydemir ise “Atatürk inkılâbının; kütlelere müdahaleler, cebir ve zorlarla gelişen, çoğunluğunun iradesini azınlığın iradesine bağlayan baş döndürücü akışı elbette bitmiştir. Şimdi tekâmülcü bir gelişmenin içindeyiz.” sözleriyle, inkılâbın bir döneminde “cebir ve zor”¹⁰⁰ kullanıldığına ilişkin fikrini açıklamıştır. Tanör, daha yumuşak bir üslupla laikleştirme sürecinde “ikna ve zorlama” yöntemlerinin iç içe kullanıldığı söylemiş, ayrıca şiddet değilse bile “zorlayıcı ve bastırıcı” yöntemler içinde saydığı bir liste vermiştir.¹⁰¹ Ancak, bu listenin tamamı TBMM’nin kabul ettiği yasalar listesidir. Metin Heper’e göre; Atatürk muhaliflerini eğitmeyi başaramazsa, başka çaresi kalmadıysa geçici bir önlem olarak zora ve tehdide başvurmaktan çekinmemiştir.¹⁰² Andrew Mango’ya göre ise Atatürk, “...mümkünse ikna ederek, değilse zor kullanarak bir kültür devrimi gerçekleştirmeye kararlı...”¹⁰³ olmuştur.

Atatürk’ün çevresindekilerden zor kullanmayı devrimlerin doğasında sayanlar da olmuştur. Atatürk’ün çok yerinde bir soyadı verdiği Recep Peker, “İnkılap Dersleri”nde; inkılaplarda zor kullanmak gerektiğine olan inancını, “mukavemet ve irtica unsurları, yerine göre elinde silahla veya cebinde kitapla, kafasında eskiye alışmış... gelip karşınıza dikilirler. Bunları vurup devirmedikçe inkılâbı yapmanın ve hattâ uzun devirler korumanın imkânı yoktur”¹⁰⁴ gerekçesiyle açıklamıştır. Falih Rıfki da hemen aynı gerekçelerle Peker’e katılmıştır. Atatürk’ün “Neler yapacağını sakladığı da yoktu. Modern bir garplı devlet kuruluşu ile uyuşmasına ihtimal olmayan bütün müesseseleri yıkacaktı. Medreseleri kaldıracaktı... Fakat bütün halk şeriatçılık devri müesseselerinin ve geleneklerinin nüfuzu altında bulunduğu için, bu radikal tasfiyeciliği demokrasi hürriyetleri içinde de başarması ihtimali yoktu.”¹⁰⁵ sözleriyle Recep Peker’i onayladığını göstermiştir.

⁹⁹ Mete Tunçay, (2009), s.92

¹⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.504

¹⁰¹ Bülent Tanör, a.g.e., s.259 ve 260

¹⁰² Metin Heper, “Atatürkçülük: Karizmanın Emredici ‘Siyasal Çerçeve’ye Dönüşümü” Bülent Nuri Esen’e Armağan, Ankara, 1977, s.181-204

¹⁰³ Andrew Mango, a.g.e., s.359

¹⁰⁴ Recep Peker, a.g.e., s.652

¹⁰⁵ Falih Rıfki Atay, “Atatürk ve Cumhuriyet”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm, İstanbul, 2009, İletişim Yay.,s.659 (Atay’ın bu yazısının, 1953’te Varlık dergisinde “Niçin Kurtulmamak” adıyla yayınlandığı not düşünülmüştür.

Türk devriminde Atatürk'ün ikna etmeyi önemseydiği ve bu süreçte diktatörce davranmadığı kesindir. Atatürk, karar verirken bilenlere danışan, muhalifleri ve halkı iknaya çalışan sivil zihniyetli bir siyasetçi olmuştur. Alexandre Jevakhoff'a göre Atatürk, "şeklen bir diktatör"¹⁰⁶, Armstrong'a göre "... Türkiye'de bir daha kesinlikle bir diktatör ortaya çıkmasın diye diktatör..."¹⁰⁷dür. Baltacıoğlu Atatürk'ün yönetimini "inandırma kuvvetinden doğma diktatörlük"¹⁰⁸ saymıştır. 1922'de Türkiye'ye gelerek beş yıl kalan Temps gazetesi muhabiri Paul Gentizon ise "...diktatörlük burada varlığını koruyorsa gerekli olduğundan koruduğu da kabul edilmelidir. Öyleki Mustafa Kemal bunu istememiş olsa bile, ülkedeki durum ona zorla kabul ettirirdi"¹⁰⁹ diyerek bu durumun kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. İlginç olan olaylara çok farklı siyasal açılarından bakanların Atatürk'ün mutlaka Hitler, Mussolini ve Stalin'e hiç benzemediğini çok yerinde olarak vurgulama gereğini hissetmiş olmalarıdır.¹¹⁰ Atatürk'ün 1930'ların diktatörlerine benzememesi biraz da halkı devimlerini kabule ikna etmeye çalışmasıyla ilgilidir.¹¹¹ Bilindiği gibi diktatörlerin en belirgin yönü karar alma süreçlerinde kimseye danışmamalarıdır. Dönemin diktatörlerinin sahip olduğu yetkilere sahip olmayan Atatürk ise tam tersine toplumun her kesimiyle teması ve danışmayı ilke edinmiş düşündüklerini "...buyrukla değil, inandırma yolu ile yaptırmaya dikkat" etmiş bir siyasetçidir. Baltacıoğlu'na göre Atatürk'ün en büyük özelliklerinden biri "... kendisinin inanmadığına öbürlerini de inandırmamaktaki başarısı..."dır.¹¹²

Bir çelişki gibi görünse de Cumhuriyetçi kadronun sahip olduğu birikim bu türden bir yönetime ihtiyaç bırakmamıştır. Osmanlı bürokrasisinin yüzlerce yıllık rafine yönetim kültürünü Cumhuriyetçi kadrolar halkın içinden çıkararak (ama halka rağmen) yeniden yorumlamışlardır. "Atatürk ve arkadaşları, yeni fikirlerle dolu olmakla beraber, statü ve tabiat itibariyle, yüzyıllarca askerlik ve imparatorluk tecrübesine sahip eski Osmanlı idareci elit'inin adamları idiler. İmparatorluğun yıkılmasından ve hanedanın sürülmesinden sonra bile, ne halka dalkavukluk etmeye ne de onu boyun eğmeğe zorlamaya ihtiyaç duymaksızın, yine de itaat istemek-ve görmek- güven ve otoritesine sahip idiler. Böylece de, Avrupa diktatörlüklerinde ve onların başka yerlerdeki taklitlerinde rastlanan müthiş demagoji cihazına başvurulmaksızın, bir çeşit pederşahi rehberlikle Devrimlerini tamamlamağa muktedir..."¹¹³ olmuşlardır. İkna etmeyi önemseyen Atatürk'ün kendisinin de ikna edilmeye açık olduğu ve İsmet Paşa başta olmak üzere, çevresi tarafından zaman zaman fikirlerinin değiştirildiği görülmüştür.

¹⁰⁶ Alexandre Jevakhoff, a.g.e., s.303

¹⁰⁷ H.C. Armstrong, *Bozkurt*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 1998, s.239 .Kitabın son cümlesi.

¹⁰⁸ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Atatürk*, Erzurum, 1973, s.79

¹⁰⁹ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, (Çev.Fethi Ülkü), Ankara, 1983, s.262

¹¹⁰ Şüphesiz çok daha geniş bir liste çıkarmak mümkünse de benim kullandığım kaynaklar içerisinde diktatör deyip te farkı açıklayan, Jevakhoff (1998), s.303, Yalnızca farkı açıklayanlar, Atay (2004) s.437, Atay (2010) s.8, Mango, (1999), s.485, Murat Belge, "Atatürk Döneminde Ordu", *Taraf Gazetesi* 2 Mart 2010, Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (Türkçesi Ergun Özbudun), İstanbul, 1993 s.360,

¹¹¹ Feroz Ahmad, (2007), s.112

¹¹² İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, a.g.e., s.79

¹¹³ Bernard Lewis, a.g.e., s.289-290

Diktatörlerden nefret eden Atatürk ise *“Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğu doğrudur. Benim isteyip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insafsızca davranmayı bilmem. Bence diktatör başkasını iradesine boyun eğdirendir. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim”*¹¹⁴ diyerek kendi yöntemini açıklamıştır.

4. “Tanrının nurudur, yüzünde yanan” , Devrimin İtici Gücü: Karizmatik Lider

Çanakkale muharebelerine kadar Mustafa Kemal, yakın arkadaş çevresi dışında çok tanınmamıştır. Ama yalnızca sekiz yıl sonra Mustafa Kemal, Anadolu için çok saygın “Gazi” unvanı yanında, mareşal rütbesi taşımaktadır, ordunun başkomutanı ve TBMM başkanıdır. Bir mucizenin lideridir. Kazandığı zaferlerle yalnızca ordunun değil, meclisin, halkın, aydınların ve ulemanın gözünde bir kahraman olmuştur. Kurtarıcı anlamına gelen “halaskar” veya “müncü”, “müncü-i azam” gibi gayri resmi unvanlarla anılır.¹¹⁵ Bu hiç te şaşırtıcı değildir. Atatürk sadece milli mücadeleyi kazandığı için değil, birkaç yüz yıldır hep mağlup olan ve başarıya aç bir toplumun muzaffer kumandanıdır.

Meşrutiyet sonrası toprak kayıplarını, Balkan savaşlarının yarattığı felaketleri, imparatorluğun dağılışını, Mondros belasını, başkent İstanbul’un işgalini yaşamış, Yunan bayrağının İzmir’de dalgalandığını görmüş son dönem aydınları nicedir bir kurtarıcı olarak “gökten inecek Mesih’i” beklemektedir. İzmir’de yayınlanan ‘Halka Doğru’ dergisinde 1918 Martında, *“Bir İnkılâp Lazım”* başlığıyla çıkan yazıda, inkılâbı *“...yapan demir el, Türk istiklalinin rabbı olacaktır”*¹¹⁶ denilmiştir. Halkta ümidin kalmadığı, seçkinlerin kurtuluşu İngiltere veya Amerika’dan beklediği bu kriz döneminde lider, toplumuna *“milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”* diyerek güven vermekte, toplumun kendi gücünü hatırlatmaktadır. Mustafa Kemal böyle bir toplumda *“gömülü kalmış özelemleri güçlü ve açık seçik bir biçimde ifade edebilme yeteneği”* ne¹¹⁷ sahip olduğu için bu kuşağın beklediği “Mesih” ve “sabah yıldızı” olmuştur.¹¹⁸ 1888 doğumlu Ahmet Emin, Cumhuriyet Devrimi için, *“gerçekleşen rüya” demekte haklıdır.*¹¹⁹ Yalnızca aydınlar değil, halk da ona tutkundur. Ancak, aydınlardan farklı olarak, halk kitleleri nazarında Mustafa Kemal’in karizması *“dini, bayrağı ve milletin namusunu”*¹²⁰ *“...ve şerefimizi kâfire karşı kurtarması”* inancından kaynaklanmıştır.¹²¹

¹¹⁴ Falih Rifki Atay, (2010), s.35

¹¹⁵ Hasan Ünder, “Atatürk İmgisinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, c.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s.141

¹¹⁶ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, a.g.e., s.48

¹¹⁷ Metin Heper, (1977), s.181-204 Heper bu cümle için Friedland, “For a Sociological Conception of Charisma”yı kaynak gösteriyor.

¹¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., s.15-21

¹¹⁹ Nuray Mert, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009, s.197

¹²⁰ Metin Heper, (1977), s.181-204 Metin Heper, Özer Ozankaya’nın *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür* (Ankara 1971), çalışmasını kaynak gösteriyor. Cümlelerin tamamı “Ozankaya, köylülerin, Atatürk’ü lâikliği, latin alfabesini, medeni kanunu getirdiği yahut giyim kuşamda devrim yaptığı için değil, fakat “dini, bayrağı ve milletin namusunu” düşmandan kurtardığı için beğendiklerini bulmuştur.”

¹²¹ Halil İnalçık, a.g.e., s.63, İnalçık’ın cümlesi de Heper’deki gibi “dinimizi, bayrağımızı” diye başlıyor.

1922 sonunda, Türkiye haklı olarak zafere ulaşmanın coşkusunu yaşamıştır. Türkiye, bu zaferi müjdeleyen ve gerçekleştiren kurtarıcısının gözünün içine bakmıştır. Halk, kendi içinden çıkan bir kahramanla ilk kez bu kadar açık ve güçlü duygularla özdeşleşmiştir. Gazi Kastamonu konağında balkona çıkar, başı açıktır. *“Halk da başlarını açar. Sanki ondan dağılan; söz, işaret istemeyen bir iradeye sessizce teslim olmuşlar gibidirler. Belli ki bu insan, ne derse o olacaktır.”*¹²² Aydemir’in karizma sözcüğünü hiç kullanmadan anlattığı bu olay, liderin karizmatik gücünü, bu gücün toplum üzerinde yarattığı doğal etkiyi göstermektedir. O kendisinin ölümlü bir fâni olduğunu zaman zaman vurgulasa da toplumun bir çok kesiminde, bazen “Gök-Tanrı” imgesiyle beliren, “tanrısal bir insan” gibi kabul edilmiştir. Atatürk’e gösterilen güven ve inanç özellikle şiirlerde zirveye ulaşmıştır. *“Tanrının nurudur yüzünde yanan”* [F.N. Çamlıbel], *“ışık saçlı, gök gözlü, Tanrı sözlü”* [B.K.Çağlar], *“kutlu bir Tanrı oldun güzel Anadolu’da”* [F.H.Dağlarca], *“insanlar ölür, Türklüğe Allah olan ölmez”* [E. Ayel] dizeleriyle İslamiyet öncesi Türk mitolojisinden esintilerle kendisine olan inanç ifade edilmiştir.¹²³ Komünist şair N.Hikmet *“sarışın bir kurda benziyordu, mavi gözleri çakmak çakmak”* dizeleriyle milliyetçi şairlere katılmıştır. *“Ayrıca bu yüceltmeler temelsiz de değildir. Mustafa Kemal’in inisiyatifiyle, etkisiyle veya katkısıyla başarılı işler art arda eklendiğinde, hangi metafizik ve tarih kuramı açısından bakılırsa bakılsın, Mustafa Kemal sıradan olmayan büyük bir özne olarak ...”*¹²⁴ belirlemektedir. Bu satırlarda görüldüğü gibi, bu dönemde Mustafa Kemal’in yüceltilmesi ve kendisine olağanüstü güçler yüklenmesi, iktidarın beslediği bir yazar grubunun zoraki çabasıyla değil, doğal bir coşkuyla ortaya çıkmıştır.

Şimdi başarıların yarattığı bu güçlü karizma Mustafa Kemal’in o zamana kadar bir kısmı konuşulan ama kimsenin yapmaya cesaret edemediği, bir kısmı da hiç konuşulmayan, devrimlerine meşruiyet sağlamıştır. Devrimlere tepki göstermesi beklenenler, Mustafa Kemal’in güçlü karizması karşısında sessiz kalmışlardır. Görülmektedir ki iktidarın meşruiyet gücünün yüksekliği devrimlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yargı konu üzerinde çalışanların çoğunun ortak fikridir:

Mustafa Kemal’in *“kuruculuk (bânilik) ve kurtarıcılık (halaskârlık)”* özellikleri karizmatik liderliğinin *“...meşruiyet kaynaklarıdır.”*¹²⁵

*“Başarı Atatürk’ün liderliğini sürekli besleyen bir ögedir. Hatta bir anlamda toplumsal liderliğini başarılarına borçludur, diyebiliriz. Arkasında tüm cephelerde kazanılmış zaferlerin Anafartalar’da simgelenmiş kahramanlığı ile Kurtuluş Savaşı’na girmiştir. Bağımsızlık Savaşı’nda elde ettiği başarıdır ki, O’na altı yüzyıllık bir imparatorluğu ve geleneksel toplumsal düzeni tarih sahnesinden silmek olanağını vermiştir.”*¹²⁶

¹²² Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.227

¹²³ Talât S.Halman, “Şiirde Tanrı Atatürk”, *Suna Kili’ye Armağan*, 1998, s.185-189

¹²⁴ Hasan Ünder, a.g.e.,s.152

¹²⁵ Taha Parla, a.g.e., 1994 ,s.71

¹²⁶ Emre Kongar, a.g.e., s.198

“Bu karizmatik kişilik belli bir değerler sistemini örgütlenme ve meşrulaştırma için kullanılmıştır.”¹²⁷

Syzliowicz, *“Atatürk’ün güçlü karizmasının yeni rejime yasallık sağladığını ve modern bir toplum yaratma çabalarına güç kazandırdığını”* ileri sürmektedir.¹²⁸

Övgülerle yüceltilen Atatürk, bu sürecin pekiştirdiği karizmasının farkında olmuştur. Ancak, bunu şahsi otoritesini tesis için kullanmamış, kişisel bir yönetimden kaçınmıştır.¹²⁹ Lider karizmasını yalnızca kafasındaki modernleşme projesini hayata geçirmek için kullanmıştır. Mustafa Kemal, kendisi için yapılan övgüleri silip yerine *“Mustafa Kemal bizlerden biridir”* yazmayı tercih ederek halk adamı olmayı, toplumla bütünleşmeyi önemseydiğini göstermiştir. Bununla birlikte *“...kişiliğinin ululaştırılmasını teşvik...”* etmeyen¹³⁰ Atatürk, kendisi için yazılan şiirlere, methiyelere de bütünüyle engel olmamış, bunun ideallerini gerçekleştirmeye yardımcı olacağına inanmıştır. Türk devrimini ve lideri değerlendiren pek çok Türk toplumbilimciden biri olan Kongar da, liderin kendi karizmasını yarattığını savunmuştur.¹³¹ Mango (‘Nutuk’ için) haklı olarak *“nasıl heykellerinin yapılmasını destekleyerek kendi kültürünü yaratmışsa, anlattıklarıyla da efsanesini kendi oluşturdu.”¹³²* İfadesini kullanmıştır. Bu övgülerin devlet ya da lider zorlaması veya teşviki ile yazıldığı söylenemez. Halk kadar dönemin aydınları da bu tür bir zorlamaya (veya maddi bir karşılıkla teşvike) gerek duymamış, imparatorluğun sancılı parçalanışını yaşayan kuşaklar, büyük bir samimiyet ve *“minnet duygusuyla”*, ona bağlanmayı ahlakî bir görev saymışlardır.¹³³ Mustafa Kemal Atatürk bu gücüne dayanarak, siyasal ve toplumsal yapıları değiştirerek, Türkiye üzerine çalışanların ortak vurgusu ile modern Türkiye’nin kurucusu olmayı başarmıştır.

¹²⁷ Halil İnalçık, a.g.e., s.63

¹²⁸ Metin Hepar, (1977), s.181-204 kaynak olarak: Joseph S. Syzliowicz, «Elite Modernization in Turkey,» Frank Tachau, der., Political Elites and Political Development in the Middle East New York, 1975’in içinde, s. 29.

¹²⁹ Metin Hepar, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, 2006, s.115

¹³⁰ Metin Hepar, (2006), s.116

¹³¹ Emre Kongar, a.g.e., özellikle s.133 vd, 159 vd

¹³² Andrew Mango, a.g.e., s.446

¹³³ Hasan Ünder, a.g.e., s.152

Kaynakça

- Ahmad, Feroz , *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2007.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Armstrong, H.C., *Bozkurt*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.
- , (Bugünkü dil: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, (Bugünkü dille Yayına Hazırlayan: A.Sevim, M.A.Tural, İ.Öztoprak) <http://atam.gov.tr>
- , *I-III*, TTK Basımevi, Ankara, 1997.
- Atay, Falih Rıfki, *Atatürk Ne İdi?*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010.
- , "Atatürk ve Cumhuriyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, *Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- , *Babanız Atatürk*, Ayıldız Matbaası, İstanbul, 1980.
- , *Atatürkçülük Nedir?*, (tarihsiz)
- , *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya ,*Tek Adam*, C.III, Remzi Kitabevi, 1999.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı , *Atatürk*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1973.
- Belge, Murat , "Atatürk Döneminde Ordu", *Taraf Gazetesi*, 2 Mart 2010.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, C.I, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Çetin, Halis, "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti, Meşruiyetin İktidarı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.58, S.3, s.61-88
- Çiğdem, Ahmet, "Türk Batılılaşması"nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları 4. Baskı, İstanbul, 2007.
- Duverger, Maurice ,*Siyasi Partiler*, (Türkçesi, Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev.Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Halman, Talât S., "Şiirde Tanrı Atatürk", *Suna Kili'ye Armağan*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s.185-189.
- Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yayınları, Cantekin Matbaacılık, 2006.
- , "Atatürkçülük: Karizmanın Emredici 'Siyasal Çerçeve'ye Dönüşümü" *Bülent Nuri Esen'e Armağan*, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s.181-204.
- İğdemir, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, c.I, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- İnalçık, Halil, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.

- İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK Basımevi, Ankara, 1982.
- İnsel, Ahmet, "Giriş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Jevakhoff, Alexandre, *Kemal Atatürk Batı'nın Yolu*, (Çev. Zeki Çelikkol), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Kılıç, Selami, "Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.II, Sayı, 27, Ankara, 1991, s.551-572.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Koçak, Orhan, "1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.
- , *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- Mango, Andrew, *Atatürk*, (Türkçesi: Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1999.
- Mert, Nuray, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İstanbul, 2009.
- Mikusch, D.V., *Gazi Mustafa Kemal Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, (Çev. Esat Nermi Erendor) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Mumcu, Uğur, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, um:ag vakfı Yayınları, Ankara 2002
- Özbudun, Ergun, "Atatürk ve Demokrasi", "Atatürk ve Demokrasi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 14, Cilt:VI, Mart 1989, s.429-438
- Özdemir, Hikmet, *Atatürk'ü Yeniden Düşünmek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Atatürk'ün Nutku*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Peker, Recep, "İnkılap Dersleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.2, Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sarısaman, Sadık, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, A.Ü. TİTE Yayınları, VI/21 (1998), s.97-106.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi A.Ş., C.II, İstanbul, 1973.
- Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1981.

- ,“İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap (ikinci bölüm), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Uyar, Hakkı, “*Sol Milliyetçi” Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt*, Büke Yayınları İstanbul, 2000.
- Ünder, Hasan ,“Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İstanbul, 2009.
- Varlık, M.Bülent, “Ülkü: Halkevleri Mecmuası”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yıldız, Ahmet, “Recep Peker”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.2, Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/15009.html>